

ΥΠΟΜΝΗΜΑΤΙΚΑΙ ΤΙΝΕΣ ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

ΠΕΡΙ ΔΕΜΙΡ ΙΣΣΑΡΙΟΥ

Τέσσαρες ὥρες ΒΑ τῶν Σερρῶν, μίαν δὲ καὶ ἡμίσειαν μακρὰν τῆς ἀριστερᾶς ὁχθῆς τοῦ Στρυμόνος (ἐκ τοῦ σημείου Δαρθέντ-Χάν, βορειοδυτικοῦ κλαίθρου τῆς πεδιάδος τῶν Σερρῶν) κεῖται ἡ κωμόπολις Δεμίρ Ἰσσάρ. Εἶνε ἐκτισμένη ἐπ' ἀμφοτέρων τῶν πλευρῶν ὁμαλῆς χαράδρας, πρὸς μὲν τὴν πεδιάδα βαθυτέρως καὶ εὐρείως, βαθμηδὸν δὲ ἀνυψουμένης καὶ καταληγούσης ἐπὶ λόφων, ἐξ ἀριστερῶν μὲν τῶ ἀναβαίνουντι ὁμαλῶν καὶ ἀμπελοφύτων, ἐκτεινομένων ΒΔ μέχρι συντόμου ἀποσπάρσεως ἀπὸ τῆς κωμποπόλεως καὶ συνεχομένων ΒΔ καὶ Β μετὰ τοῦ ἐκ Βορρᾶ κατερχομένου ὄρους, ἐκ δεξιῶν δὲ βραχυδῶν ἀποτόμων καὶ ἀμέσως συνεχομένων μετὰ τοῦ ἐπικειμένου ὄρους, οὗ ἡ σειρά ἀπὸ τοῦ ΒΔ πρὸς τὸ ΒΑ περιζῶνει τὴν πεδιάδα τῶν Σερρῶν. Τὴν χαράδραν ἐν ἀριστερᾷ μὲν — τῶ ἀναβαίνοντι πρὸς τὸ βόρειον στόμιον αὐτῆς — χαρρικῶναι λόφος πετρώδης, πλύντοθεν εὐπρόσιτος, μόλις ὑψόμενος 50 περίπου πόδας ὑπὲρ τὸ βάθος τῆς χαράδρας, ἀπὸ τοῦ ὁποίου ἀρχεται ἡ σειρά τῶν ἀμπελοφύτων βορειοδυτικῶν λόφων· ἐν δεξιᾷ δὲ κατ' ἀρχὰς μὲν μικρὸς τις πετρώδης ὄλος ὄγκος, ἐκτεινόμενος καθ' ὅλον τὸ βόρειον ἥμισυ τῆς χαράδρας, πρὸς τὴν πόλιν μόλις ἐξέχων τοῦ ἐδάφους, ἐκ τοῦ ἀντιθέτου ὁμῶς μέρους σχηματίζων ὕψος ἀπὸ 30—60 ποδῶν καὶ κατερχόμενος καθέτως σχεδὸν εἰς στενὸν βάρκθρον —, ἔπειτα δὲ ἕτερος ὁμοίως πετρώδης ὄγκος ὑψηλὸς ὁμῶς μέχρι 250—300 ποδῶν, ἡ κορυφή τοῦ ὁποίου εἶνε ἐπίπεδος καὶ ἀποτελεῖ τὴν συνέχειαν τῶν ἀνατολικῶν λόφων τῶν τοῦς πρόποδες τοῦ ὑπερκειμένου χαμηλοῦ ὄρους σχηματιζόντων. Μεταξὺ τοῦ χαμηλοτέρου πετρώδους ὄγκου καὶ τούτου τοῦ ὑψηλοῦ καὶ πολλαχοῦ μὲν σχεδὸν ἀπρόσιτου, ἐνιαχοῦ δὲ ὅλως ἀπροσβάτου διέρχεται μικρὸν ποτάμιον (τοῦ αἰ τουρκιστί), διακροῦν τὴν κωμόπολιν εἰς δύο ἴσα σχεδὸν μέρη, ἔχοντα σχῆμα ἰσοσκελοῦς τριγώνου (τὴν θέαν ταύτην λαμβάνει τις ἐκ τῆς κορυφῆς τοῦ ἀριστεροῦ λόφου). Πρὸς τὸ ποτάμιον ἀπὸ βορρᾶ, 5 ὥρες μακρὰν τοῦ Δεμίρ Ἰσσάρ πηγάζον καὶ διερχόμενον ἀπὸ τῶν πηγῶν τοῦ μέχρι τοῦ τέλους τῆς τοῦ Δεμίρ Ἰσσάρ χαράδρας μόνον φάραγγας ἢ λάκκους, ἐξέρχεται ἔπειτα εἰς τὴν ἀνοικτὴν πεδιάδα, ἣν ὠφελεῖ μὲν διότι ποτίζει πολλὰς γαίας τῆς, βλέπτει ὁμῶς ἐνίοτε οὐκ ὀλίγον κατὰ τὰς πλημμύρας του, καὶ ἔπειτα ἐκβάλλει εἰς τὸν Στρυμόνα, μεσημβρινῶς τῆς Τζιουμαγιάς, εἰς ἣν καὶ δίδει τὸ μόνον σχεδὸν πόσιμον ὕδωρ τῆς. Ὁ λάκκος δὲν διέρχεται τὸ ποτάμιον, μίαν ὥραν βορείως τοῦ Δεμίρ Ἰσσάρ, καθ' ὅλον τοῦτο τὸ μῆκος ἐκπύρνωθεν ἔχει ὠρκίους κήπους ἀπωροφόρους, πολλοὺς δὲ καὶ συνομοριῶνας.

εἰς ἀπόστικον δὲ $1/2$ ὥρας ἀπὸ τοῦ Δερὶρ Ἰσαῦρ διακρίπτεται ὑπὸ γήινου ὄγκου, ὑπὸ τὸν ὁποῖον δι' ἀρκυοῦς ὑπογείου δίοδου διέρχεται τὸ ποτάμιον. Ὁ γήινος οὗτος ὄγκος κλείεται μὲ τὸ τουρκικὸν ὄνομα γάρ-κιοπρὸ ἤτοι γήινη γέφυρα, καὶ πρὸς μὲν τὸ βόρειον στόμιον εἶνε πετρώδης κάπως καὶ καθέτως κατερχόμενος εἰς ὕψος 30 περίπου παύων, πρὸς δὲ τὸ νότιον, ἐνθα ἀποτελεῖται ἡ διέξοδος τοῦ ποταμίου, εἶνε μέχρι τινὸς καίλος μὲ πληθὺν μικρῶν σκληλακτιτῶν, κατοικημάτων νυκτερίδων καὶ πλήθους περιττερῶν. Ἡ ἀρκυὴς αὕτη ὑπόγειος δίοδος συμβαίνει ἐνίοτε νὰ κλείτῃ ἐκ τῶν σωρευομένων ὑπὸ τοῦ ρεύματος εἰς τὸ λίαν στενόν, ὡς φαίνεται, βόρειον στόμα τῆς ξύλων καὶ μεγάλων κορμῶν δένδρων καὶ τότε ἀνωθεν ἀγκοῦται φοβερὰ τὸ ποτάμιον ἀφ' ἐκείτης ὁμῶς ἐκφράσσεται ἡ κλειομένη ὁπή, καὶ τότε μετὰ δυνάμεως διακχεόμενον τὸ ρεῦμα γίνεται πρόξενον ἐνίοτε κινδυνωδῶν πλημμυρῶν. Καθ' ὅλον τὸ μήκος τῆς κοίτης τοῦ ποταμίου, ἐντὸς καὶ ὀλίγον ἔξω τῆς κωμοπόλεως, ὑπάρχουσι πολλοὶ μύλοι καὶ ὑδρόμυλοι. Βήματα δὲ τινὰ ὀλίγον δεξιὰ τῆς γήινης ταύτης γεφύρας, ὑπὸ τὴν ῥίζαν ὑψηλοτάτου βραχώδους ἀπατόμου λόφου ἰσαῦρ (=παλαιόκαστρον) τουρκιστὶ λεγομένου (κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸν ἀναφερόμενον δεξιὸν βουνώδη λόφον, ἰσαῦρ λεγόμενον), ἐξέρχεται ἀνὰ μέσον πετρῶν ὕδωρ ἱκανόν, οὐδέποτε πηγνύμενον, ζεστόν σχετικῶς πρὸς τὸ ψυχρότερον καὶ τὸν χειμῶνα πηγνύμενον ποτάμιον, γλυφόν τὴν γεῦσιν, περιέχον ἰχθῦς μικροῦς, δι' οὓς κινεῖνται 5 μύλοι ὀλίγα βήματα κατωτέρω τῆς πηγῆς του, ἐνθα καὶ χύνεται εἰς τὸ ὀλίγον περικιτέρω εἰς τὸ βάθος τοῦ λάκκου ῥέον ποτάμιον. Τὸ ὕδωρ τοῦτο καὶ τὸ μέρος ἐνθα πηγάζει λέγεται ζεστὸ γερὸ. Τὸ δεξιὸν τρίγωνον τῆς κωμοπόλεως κεῖται ὑπὸ τὴν Ν ῥίζαν τοῦ ἰσαῦρ, ἐπομένως ΜΔ τοῦ ἀριστεροῦ, ἀφ' οὗ χωρίζεται διὰ τοῦ ποταμίου, ἐκατέρωθεν τοῦ ὁποίου ἐκτείνονται εἰς πλάτος 3—4 στρεμμάτων καὶ εἰς μήκος μιᾶς ὥρας ΜΔ κῆποι ὠρεῖαι λαχάνων, ὀπωρῶν λίαν ἀφθόνων καὶ συκομορεῶν. Ὑπὸ τὴν ῥίζαν δὲ τοῦ βουνώδους λόφου ἰσαῦρ σχηματίζεται μικρὸς λάκκος, ἐν διέρχεται χεῖμαρρος, μαῖμοῦδα λεγόμενος, καὶ ἐν τῷ ὁποίῳ εἶνε κῆποι πολλοί, φέροντες ὀνομαστά ῥοῖδα.

Ἡ κωμόπολις περιλαμβάνουσα 700 περίπου οἰκογενείας, κατοικεῖται ὑπὸ Ἑλλήνων (ἐν οἷς καὶ ὀλίγοι τοὶ Βούλγαροι ἐκ τῶν πέριξ χωρίων μετοικήσαντες, γεωργοὶ καὶ κηπουροὶ ὄντες, ἐξελληνισθέντες κατὰ τὸ ἥμισυ), Τούρκων, Κιρκασίων καὶ Γύφτων. Οἱ Τούρκοι εἶνε πολυπληθέστεροι, συμποσούμενοι εἰς 300 περίπου οἰκογενείας· οἱ Ἕλληνες (συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν ἐξελληνισομένων Βουλγάρων) εἰς 200· οἱ Κιρκάσιοι εἰς 50 καὶ οἱ Γύφτοι (Χριστιανοὶ καὶ Μωαμεθανοὶ) εἰς 150. Οἱ Τούρκοι κάτοικοι εἶνε οἱ παλαιότατοι, ὡς καὶ οἱ Γύφτοι· οἱ Κιρκάσιοι (Τσερκέζιδες) συνωκίσθησαν πρὸ 10 ἐτῶν. Οἱ δὲ Ἕλληνες πρὸ 40 ἐτῶν συνεποσοῦντο μόλις εἰς 60 οἰκογενείας· πρὸ 60 δὲ ἢ 70 ἐτῶν εἰς ὀλιγίστας, 5—10. Οἱ Τούρκοι τότε ἦσαν πολλὸ πολυπληθέστεροι, διπλάσιοι τοῦλάχιστον τῶν νῦν, εἰδοὶν παθόντες μεγάλην ἐνῶσις

ἤδη ὑπὸ τοῦ θανατικοῦ, πανώλους δηλονότι, ἤτις ὡς ἀκούω παρὰ γερόντων εἰσεβλοῦσα τῷ 1816 διήρκεσε μέχρι τοῦ 1820 ἢ 1822· ὡσαύτως δ' ἐπελθοῦσα τῷ 1836 ἐξωλόθρευσε περὶ τοῦ 1000 Τούρκους, μόλις δὲ 5 ἢ 6 Χριστιανούς! Τότε καὶ ὁλόκληρος συνοικία Μάβρων (Ἀράπιδων) ἐξωλοθρεύθη μέχρι ἐνός. Τότε, λέγουσιν οἱ γέροντες, μάλιστα αἱ γυναῖκες ἔξεκοιτίσθησαν τὰ ἀπιστά σκυλιά (οἱ Μωαμεθανοί). Οἱ Ἕλληνες ἐπληθύνθησαν κυρίως ἀπὸ τοῦ τελευταίου, τῷ 1836, θανατικοῦ, τοῦ μέγαν ἐπενεγκόντος εἰς τοὺς μὴ προφυλαττομένους Τούρκους ὄλεθρον, δι' ἀποίκιων ἐκ τοῦ ἐλληνικωτάτου Μελενίκου (Β. 8 ὥρες) ἢ οἰκογενειῶν, τούτων ὅμως ὀλίγων, ἢ μόνον γυναικῶν ὑπενδρευομένων τοὺς πλεονάκοντας ἀλλαχόθεν (καὶ ἐκ Βουλγαρικῶν χωρίων) συνελθόντας δι' ἐμπόριον καὶ διαφόρους βιοποριστικὰς ἐργασίας ἀνδρας τοῦ Δεμίρ Ἰσσάρ. Ὁ Μελενίκιος οὗτος γυναικεῖος ἀποικισμὸς ἦτο πολὺ συνήθεις καὶ ἐν Δεμίρ Ἰσσάρ καὶ κατὰ τὰ λοιπὰ χωρία καὶ κωμοπόλεις, ἐγγύς πως τοῦ Μελενίκου κειμένης· καὶ τώρα δὲ ὁ Μελενίκος ὡς καλλιγύνκιξ φημιζέται καὶ αἱ γυναῖκες αὐτοῦ ἐξακολουθοῦσι διὰ τοῦτο νὰ ζητῶνται ἀλλαχόθεν.

Ἐκ τούτων ἡ κωμόπολις Δεμίρ Ἰσσάρ δύναται τις νὰ εἴπῃ ὅτι κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς ἑκατονταετηρίδος ταύτης ἦτο σχεδὸν καθαρῶς τουρκική· ὀλίγον ὕστερον ἤρξατο λαμβάνων ζωὴν τινα ὁ ἀφανὴς καὶ ἀσήμαντος ἐλληνισμὸς τῆς, μόλις δὲ πρὸ 30 ἐτῶν ἐνισχύθη οὗτος ἀρκούντως, ὥστε ν' ἀποτελέσῃ κοινότητά αὐτοτελῆ ἐλληνικὴν καὶ κατὰ τὴν συνοικίαν ἐντελῶς σχεδὸν χωριζομένην τοῦ τουρκικοῦ οἰκισμοῦ, νῦν δὲ δυναμένην δικαίως νὰ θεωρηθῇ ὡς ἐπίκαιρον κέντρον τοῦ ἐν τῷ μέρει τούτῳ τῆς Μακεδονίας Ἑλληνισμοῦ. Πρὸ τῆς ἀρχαιοτέρης ὁμως ἐκείνης τουρκικῆς ἐποχῆς τῆς βεβαίως σχεδὸν δύναται νὰ εἰκασθῇ τις ὅτι ἡ κωμόπολις αὕτη ἦτο πολὺ μεγαλειότερα ἢ νῦν, ἐλτεινομένη καὶ ἐκεῖ, ὅπου σήμερον ἐφ' ἱκανῆς ἐκτάσεως εἶνε ἀμπελώνες, καὶ δὴ ἐλληνική. Τῷ ὄντι ὀλίγον περὶ τέρω τῆς βορείου ἐξόδου τῆς χαράδρας, εἰς ἱκανὴν ἐκτασιν πρὸ ὀλίγων ἐτῶν ἠδύνετο νὰ ἴδῃ τις τὰ ἔχνη θεμελίων οἰκιῶν πολλῶν, σωρὸς συντετριμμένων κεράμων, ἀφ' ὧν πάντων ἐκκαθρίσθη νῦν τὸ ἔδαφος, κατ' ἐπιφάνειαν τοῦλάχιστον, καὶ ἐν αὐτῷ ἐφυτεύθησαν ἀμπελοι· παρὰδοσις δὲ τις καθαρὰ λέγει ὅτι «ἐκεῖ ἦτο χριστιανικὸς μαχαλάς». Ἐν τῷ αὐτῷ χώρῳ νῦν λαγοῦμ-μπαῖρ τουρκιστὶ λεγόμενον καὶ πρὸ μιᾶς πεντηκονταετίας κατὰ τοὺς λόγους τῶν γερόντων συνδένδρων, ὑφοῖται ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς τῷ ἀναβαίνοντι ὄχθῃς τοῦ ποταμίου λοφίσκος τυμβωσιδῆς, καλούμενος Ἅγιος Ἡλίας, ἐφ' οὗ νῦν, τὸ νεκροταφεῖον τῶν Γύφτων, καὶ ὀλίγον κατωτέρω νὰς μικρὸς, ἐρείπιον νῦν, τῆς Παναγίας, περὶ δὲ νεκροταφεῖον τῶν Χριστιανῶν. Οὐδὲν ἔχον τοῦ τουρκικοῦ νεκροταφείου, ὅποιον βεβαίως θὰ ἐσώζετο, ἐὰν ὑπῆρχέ ποτε, οὐδ' ἄλλο τι ἐνθυμίζον Τούρκους· μόνον δὲ Ἅγιος Ἡλίας, νὰς βέβαια καὶ οὗτος κατὰ τὸν ἐλληνικὸν τρόπον ἐπὶ κατὰ τὰλληλῳ χώρου, ἐπὶ κορυφῇς δηλονότι λοφίσκου. Περὶ Βουλγαρισμοῦ τινος δὲν εἶνε ἀνάγκη ν' ἀνκφέρωμεν, διότι ὅλοι οἱ περὶ Βουλγαρόφωνοι εἶνε μά-

νον γεωργοί, ἄνευ πόλεως τινος ἢ κωμπολέως, καὶ τοιοῦτοι ἐπομένως δὲν εἶχον τι νὰ ζητήσωσιν ἐν Δερὶρ 'Ισσάρ, ἐν οἴκοις μεγάλαις, ὁποῖους προὔπάρ-
ξαντας ἐδείκνυον τὰ ἐρείπια.

Ὁ φιλόρχαιος εὐλόγως ἐκ τούτου ὀρμώμενος οὐκ ἐρωτήσῃ τί ἄρα γε ἦτο ἡ νῦν κωμπολις, ἥτις καὶ ἐν στρατιωτικῷς ἐπικαίρῳ τινὶ χώρῳ κεῖται, καὶ πρὸ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ἂν καὶ κατὰ τοὺς πλειότερους, τοὺς πρὸ τῆς ὑπὸ τῶν Τούρκων κατακτήσεως χρόνους, ἦτο χωρίον κατοικημένον, πόλις τις κτλ., ὡς μάλιστα περκαίνεται τις νὰ ὑποθέσῃ ἐκ τῶν σωζομένων πολλῶν ἐρειπίων περκαίνου φρουρίου. Ἐκ τοῦ νῦν ὀνόματός της δὲν δύναται τις νὰ συμπεράνῃ τι περὶ τῆς ἐλληνικῆς ἀρχαιότητός της· τοῦτο εἶνε καθαρῶς τουρ-
κικόν, Δερὶρ 'Ισσάρ (Derir, ὡς προφέρεται, ὡς δὲ γράφεται τουρκιστὶ τεμοῦρ = σιδήρος, καὶ ἱσσάρ = βράχος, εἰσὶν ἐβουνώδης λόφος ἢ καὶ φρούριον, ὅτε τοῦτο εἶνε ἐπὶ ἀκροπόλεως, βράχου), ἴσως σημαίνον σιδηρᾶν κλεῖδα (ἕτε ἐπίκαιρον βράχον). Δὲν μοι φαίνεται πιθανὸν νὰ ὀνομασθῇ οὕτω διὰ τὸ σιδήρου ἄμμον σύρον ποτάμιον, τοῦλάχιστον τὸ πρῶτον πιθανώτερον, διότι φυσικώτερον νο-
μίζω νὰ ἐδόθῃ τὸ ὄνομα ἐκ τῆς ιδιότητος αὐτῆς τοῦ ἱσσαρίου, ὅπερ τῷ ὄντι εἶνε σιδηροῦν, δυσάλωτον δηλονότι· εἰς τοῦτο μάλιστα ἐνισχύομαι ἐκ τοῦ ὅτι πολλὰ ὁμοίως ὀνομασθέντα χωρία ἐν τῇ τουρκικῇ ἐπικρατεῖα ὑπάρχουσι· π. χ. 'Αδρέτ 'Ισσάρ, 'Αχ 'Ισσάρ κλ. Δὲν γνωρίζω δὲ ἀρχαῖόν τι χωρίον περὶ τὴν αὐτὴν θέσιν κείμενον, εἰ καὶ ἄλλως τοῦτο μοι φαίνεται πολὺ πιθανόν, οὐ μόνον διότι εἰς τὸ ΒΑ ἄκρον τῆς πεδιάδος τῶν Σερρών, περὶ τῆ Σίρει ἢ ταῖς Σέρραις, ἔπρεπε νὰ εἶνε εἰς τόσον ἐπίκαιρον εἰσβολὴν καὶ εὐφρονον πεδίου χωρίον τι οἰκούμενον, ἐλληνικόν, ἀφοῦ μάλιστα πολὺ βορειότερον ἐν Πετρι-
ασίῳ ἦν ἡ Πέτρα, ἐλληνικὸν πόλισμα, ἀλλὰ καὶ διότι ἐντὸς αὐτῆς τῆς τοῦ Δερὶρ 'Ισσάρ περιφερείας περὶ τὴν ἔχθην τοῦ ποταμίου, ΜΔ ἐν ἐρειπίοις περκαυθεῖσιν ἤδη ὑπὸ τῶν ρευμάτων του, ἀνευρέθη πρό τινων ἐτῶν καλῶς εἰργασμένον ἄγαλμα γυναικὸς, ὅπερ ὑπὸ τοῦ εὐρόντος Τούρκου ἐπωλήθη τῷ ἐν Σέρραις Σλαύῳ ἀποστόλῳ Στεφάνῳ Βέρκοβιτς, πρὸς δὲ τούτοις καὶ ἐπι-
γραφὴ, ἥτις πρὸ ὀλίγου εὐρέθη ἐν τῇ νῦν Κιρκασικῇ συνοικίᾳ, ἐλληνικῇ ἐπι-
τύμβιος, ἢ ἐξῆς :

CEΛΗΝΗ ΑΛΕΞΑΝ
ΔΡΩ ΤΩ ΙΔΙΩ ΑΝΔ
ΡΙ ΚΑΙ ΤΟΥΚΟΣ ΚΑΙ ΕΙΣΙ
ΓΕΝΗΣ ΚΑΙ ΑΛΕΞΑΝΔΡΑ
ΑΛΕΞΑΝΔΡΩ ΔΙΟΝΥ
ΣΙΟ ΤΥΩ ΠΑΤΡΙ ΕΑΥΤΩ
Ν ΜΝΗΜΗΣ ΧΑΡΙΝ

περὶ δὲ τῷ λίθῳ τῷ φέροντι τὴν ἐπιγραφὴν ταύτην εὐρέθη καὶ πλὴξ μαρ-
μάρου, πιθανῶς σκέπασμα τάφου, μὲ τὴν ἐπιγραφὴν

ΣΙΜΙΑΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ

ἐξ ὧν βεβαίως δὲν δύναται τις ἡ ἐλληνικοῦ πολιτισμοῦ προὑπαρξίν νὰ ὑποθέσῃ. Σημειωτέον δὲ ὅτι καὶ ἐν ἄλλῳ χώρῳ, $\frac{3}{4}$ τῆς ὥρας ΒΔ τοῦ Δεμίρ Ἰσσάρ παρὰ τῷ Βουλγαρικῷ χωρίῳ Πούλιοβο, εὐρέθη κατὰ τύχην ἐπιτύμβιος ἐλληνικὴ (ἐπὶ Ῥωμαίων) ἐπιγραφή, ἣν δὲν ἔχω πρόχειρον νὰ μεταγράψω, καὶ ὁ χώρος οὗτος, γεωργούμενος νῦν, Βουλγαριστὶ καλεῖται Graditsa, ὃ ἐ. πολίχνιον. Ἐκ δὲ τῶν σωζομένων ἐπὶ τῆς εὐρείας καὶ ἐπιπέδου κορυφῆς τοῦ ἀνατολικῶς χαράσσοντος τὴν χαράδραν ἀποτόμου βουνώδους λόφου τοῦ Ἰσσκρίου, μακρῶν καὶ ἰσχυρῶν ἐρειπίων φρουρίου δύναται ὡσαύτως νὰ εἰκασθῇ τις ἀσφαλῶς καὶ περὶ τῆς κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους ὑπάρξεως αὐτοῦ πολίσματος τινος ἢ τοῦλάχιστον φρουρίου. Ἐπὶ τῆς κορυφῆς ταύτης πλὴν ἄλλων θεμελίων ἐρειπιωμένων τειχῶν, περιβόλων, εἶνε καὶ ἐρείπιον πύργου δυνατοῦ καὶ ὑψηλοῦ ἀκροδῶς σχεδὸν ἐπὶ τινος τοῦ βράχου κατὰ τὸ ἀποτομώτατον αὐτοῦ μέρος, ἐπὶ ἐνὸς ἐκ τῶν τειχῶν τοῦ ὑπολοίπου ἐνθυμοῦμαι ὅτι εἶδον ἄλλοτε (ταῦτό δὲ καὶ ἄλλοι μὲ βεβαιοῦσι) τὰ ἐξῆς τρία γράμματα, τὸ ἐν κατόπιν τοῦ ἄλλου, σημειούμενα διὰ κλίνθων ἐρυθρῶν ἐπιτετειλισμένων: Μ Π Χ· σώζονται δὲ καὶ σήμερον ταῦτα. Πρὸς δὲ τούτῳ κάλλιστα σώζεται πρὸς τὸ δυτικὸν τοῦ βράχου ὀλίγον ὑψηλὰ ἐκ τοῦ ἐδάφους, ἄνωθεν τῶν κήπων τῶν ροιδιῶν, ἐν τῷ βράχῳ λελατομημένος ναὸς χριστιανικὸς, πρὸς ὃν ἀναβαίνει τις μόνον διὰ κλίμακος προστιθεμένης, καὶ εἰσέρχεται διὰ μικρᾶς εἰσόδου, ἐκατέρωθεν τῆς ὁποίας σώζονται εἰ καὶ ἐφθαρμένοι ὑπὸ τοῦ χρόνου, μᾶλλον δ' ὑπὸ λιθοβολημάτων, εἰκόνες ἀγίων, ὁποῖαι καὶ ἐντὸς αὐτοῦ, εἰς σχῆμα θολωτὸν λελατομημένου, σώζονται ἐπὶ τῶν τοιχωμάτων του πολλὰ ἐφθαρμένοι. Ὁ ναὸς οὗτος, ἀπλοῦς κατὰ τὸ σχέδιον, διότι σύγκειται ἐξ ἐνὸς μόνου μικροῦ κοιλώματος, εἶνε βεβαίως Βυζαντιανῆς ἐποχῆς καὶ δύναται νὰ μαρτυρήσῃ ὡσαύτως ὅτι ὑπῆρξε ὑπὸ τὴν ῥίζαν τοῦ βράχου τοῦ χριστιανικοῦ οἰκισμοῦ, ἀλλὰ τίποτε περισσότερον παρὰ τοῦτο καὶ μόνον.

Πλὴν τῶν ἐρειπίων ὅπως τούτων, πλὴν τῶν περηγῶν λειψάνων τῆς ἀρχαιοτάτης αὐτοῦ ἐποχῆς καὶ τῶν ἐξ αὐτῶν ἀναμνήσεων, τίποτε πλεόντερον δὲν φέρει σήμερον τὸ Δεμίρ Ἰσσάρ ἐξ ἐκείνης. Εἶνε ὅλως διόλου, ὡς προεῖπον, νέον πόλισμα, τὸ ὁποῖον ὅμως ἐν τῇ νέᾳ αὐτοῦ ὑπάρξει δὲν φαίνεται στερούμενον σημαντικότητος τινος. Σήμερον περιλαμβάνει κοινότητα ἐλληνικὴν (καὶ ἐν τινι μέρει ἐξελληνισμένην νῦν), ἥτις εἰ καὶ μικρὰ, ἀλλ' ὅμως ἀνέκαθεν καὶ μέχρι τοῦδε δεικνύει ἐνεργητικότητα καὶ ζῆλόν τινα ὅλως ἀθύπαρκτον πρὸς ἀνάπτυξιν καὶ μόρφωσιν ἐλληνικὴν τῶν μελῶν της, καὶ ἥτις δι' αὐτὸ τοῦτο τὸ πλεονέκτημά της εὐελπί προδεικνύει καὶ τὸ μέλλον της. Οὕσα δὲ κέντρον διοικητικὸν (καϊμακαμλῆκι) εὐρείας περιφερείας χρησιμεύει καὶ ὡς ἀποθήκη τις ἐμπορικὴ καὶ βιομηχανικὴ καὶ ἀγορὰ αὐτῆς, εἰ καὶ ὡς πρὸς τοῦτο σημαντικῶς ὑστερεῖ ἐτέρου κέντρου ἐν τῷ αὐτῷ κύκλῳ, τῆς Τζιουμχιάς. Διὰ τοὺς δύο ταύτους λόγους ἡ σπουδαιότης αὐτῆς δει-

κινῶνται λόγου ἕξιν, ἔταν βέβαια λάβῃ τις ὑπὸ ὄψιν ὅτι καὶ ἐν τοιοῦτο μέ-
 κρον κέντρον, κείμενον μόνον μεθ' ἑνὸς ἄλλου, τῆς Ἰζουμαγιάς, ἐν τῷ ἐ-
 σχάτῳ ἕκτῳ τῆς πλουσιωτάτης καὶ εὐρυτάτης τῶν Σερρών πεδιάδας καὶ
 ἀποτελέσκειν ἴσως κατὰ τὸ μέρος τοῦτο ἐν τῶν ἐσχάτων πυργωμάτων, ἀν-
 μὴ αὐτὸ τὸ ἔσχατον, τῆς ἀδιαφιλονεικίης τοῦ ἑλληνικῆς κτήσεως ἐν τῇ με-
 γάλῃ ταύτῃ ἐμπορικῇ καὶ εὐφροωτάτῃ χώρῃ τοῦ Στρυμόνος, οὐ μόνον νὰ πα-
 ριφρονῇ δὲν πρέπει, ἀλλὰ τοῦναντίον νὰ τύχῃ ὅσον ἔνεστι πλείονος προ-
 σοχῆς. Αὕτη δ' ἐννοεῖται πρέπει νὰ ρυθμισθῇ διὰ τοῦ κανόνος, ὃν θὰ δώσῃ
 ἡμῖν ἡ ἐκτίμησις καὶ γνῶσις τῆς φύσεως καὶ καταστάσεως τῶν κατοίκων,
 τῆς φύσεως τοῦ τόπου, τῶν δυνάτεων καὶ ἀναγκαιῶν νὰ γείνωσι. Παρὶ τούτου
 δ' ἂς ρηθῶσιν ὀλίγα τινά.

Ἐκ τῶν τετραγενῶν κατοίκων τῆς κομποπόλεως οἱ Τούρκοι εἶνε ὡς πάντες
 οἱ ὁμόφυλοι των δεσποτικοί, ὑπερήφανοι, σφοδρὰ τοὺς χριστιανοὺς μισοῦντες,
 ἀμαθέστατοι, ἀγράμματοι πλὴν ὀλίγων, τῶν κιατάπιδων (γραμμικτέων ἐν
 τῷ διοικητηρίῳ) καὶ τῶν μαλάδων (τῶν σὺνδικασμένων), οἵτινες εἶνε
 πολλοί, βέβηκοι ἀκόμη καὶ ἀγριοί, μὴ κατέχοντες καὶ τῆς ἐλαφροῦς τοῦλά-
 χιστον ἐκείνης εὐπρεπείας τῶν τρόπων, ἥτις φαίνεται παρὰ τοῖς Τούρκοις τῶν
 πόλεων, ἥτις ὁμῶς καὶ παρ' ἐκείνοις ἐπικαλύπτει μόνον καὶ πῶς τὸ ἔσω οἰκοῦν
 καὶ ἐμπεφυτευμένον βέβηκρον μισοχριστιανικὸν καὶ ἀγρίον τοῦ ἥθους των, τὸ
 ὅποιον ἀδύνατον εἶνε νὰ ἐξαλειφθῇ ἀπὸ παντὸς Τούρκου οἰκιστήν τε τάξεως
 καὶ ἀναπτύξεως. Κατοικοῦσι κυρίως μὲν τὸν λεγόμενον «κῆτω μαχαλά»
 (ἐν τῷ δεξιῷ τριγώνῳ) τῆς κομποπόλεως, ὅστις ἐκτείνεται νοτίως μὲν πρὸς
 τὴν ὁμαλὴν πεδιάδα καὶ τοὺς πρώτους λαμπροὺς κήπους τῆς, ΒΑ δὲ ὑπὸ
 τὴν μεσημβρινὴν ῥίζαν τοῦ ἰσκαρίου ἐντὸς λάγκου, ὅστις, ὡς εἴπομεν, ἔχει
 κήπους ὀνομαστῶν ῥοιδιῶν. Ὁλόκληρος ἡ συνοικία αὕτη ἀναπτυσσομένη κατὰ
 τὸ πλεῖστον ἔξω τῆς χαράδρας, ἔχει πολὺ καθαρώτερον τὸν ἀέρα καὶ δροσε-
 ρώτερον καὶ ἐλευθέρως πνέοντα, καὶ ὕδατα δ' ἔχει ἀφθονώτερα καὶ καλλί-
 τερα τῆς χριστιανικῆς συνοικίας· ὕδραγωγεῖον δέ τι αὐτῆς, φέρον τὸ ὕδωρ ἐξ
 ἀποστάσεως 4 ὥρων κατ' ἀρχὰς μὲν μόνον δι' αὐλακίου, ἔπειτα δὲ ὀλίγον
 ἄνωτέρω τῆς συνοικίας διὰ σωλήνων πηλίνων (κιούρκ τουρκιστί), οἱ Τούρ-
 κοὶ βεβαιοῦσι ὅτι Σουλτάνος τις Μουράτ (ἀλλὰ δὲν λέγουσι, διότι δὲν δύ-
 νανται νὰ γνωρίζωσι, τίς Μουράτης) διερχόμενος, ἀπὸ ἐκστρατείας πιθανῶς,
 ἐκοδόμησε· τοῦτο μάλιστα βεβαιοῦται ἐκ τοῦ ὅτι πρὸ τοῦ τανζιματίου (πρὸ
 37 ἐτῶν) φόρος τις, 3—4 χιλ. γροσίων, χωρίου τινὸς τῆς ἐπαρχίας Δε-
 μίρ-Ἰσπάρ, Λέσχηνιτσας, ἦτο προσδιορισμένος τὴν διατήρησιν τοῦ ὕδραγω-
 γείου τούτου. Τούρκοι ὁμῶς τινές, περὶ τοὺς 25 οἰκογενείας, κατοικοῦσι καὶ ἐν
 τῇ ἑλληνικῇ συνοικίᾳ (ἥτις καλεῖται ὡς πάντοῦ ἐν ταῖς Τουρκικαῖς πόλεσι
 «βαρὸσχε»=ἄστυ, οὕτως εἰπαῖν) πρὸς τὸ νότιον ἄκρον αὐτῆς, ἐν μέρει ἀνα-
 μεμνημένοι μετὰ τῶν χριστιανῶν. Ἔχουσι 5 τζαμιάς, τὸ ἐν μεταξὺ τῶν ἐν τῇ
 ἑλληνικῇ συνοικίᾳ τουρκικῶν οἰκιῶν, ταύτων δὲ τὰ 4 ἔχουσι μπαρβέδες· εἰς

δὲ μινκρές ἐρειπιωμένος σώζεται ἐν μικρῇ τινι ἀδελφότητι ὑπαίθριον ἐντὸς τῆς ἐλληνικῆς συνοικίας, λείψανον τῆς καὶ ἐν αὐτῷ προϋπάρχουσας, ὅχι πολὺ πρὸ πολλοῦ, Τούρκων μάνον, χωρὶς ὅμως νὰ χρησιμεύῃ νῦν ὡς ἱερὸν αὐτῶν. Περὶ ἐργὸν εἶνε ὅτι ἀντὶ τοῦ τουρκικοῦ ἀστέρος καὶ τῆς ἡμισελήνου βλέπει τις ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ ἐν τῷ ἄκρῳ τῆς ἐλληνικῆς συνοικίας ἐν χρήσει μινκρὲ σταυρὸν μικρὸν μεταξὺ τῶν κερμάτων τῆς ἡμισελήνου, πρὸς ὃν ἐννοεῖται οἱ Τούρκοι, δὲν ἠξέυρω διὰ ποίαν παράδοσιν, προσποιοῦνται ὅτι δέι' προσέχουσι. ἔχουσιν ὡς κύτως δύο ἀναδρυτήρια (schadriδάν), Μεθρεσέδες, δηλ. ἱερὰτικὰ σχολεῖα 5, μὲ 30—40 μαθητὰς («σοφτάδες»), οἵτινες ἔλλοιτε ἔφθανον τοὺς 150· οἱ σοφτάδες δ' οὗτοι λαμβάνουσι σιτηρέσιον ἐκ τοῦ ταμείου τῆς κυβερνήσεως εὐτελέστετον, μίαν ὁκτὼν ἔρτου καθ' ἡμέραν· τὰ εἰσοδήματα ὅμως τῶν Μεθρεσέδων καρποῦνται οἱ διδάσκαλοι αὐτῶν (οἱ «χοτζάδες»). Σχολεῖν διὰ τοὺς παῖδας αὐτῶν ὑπάρχουσι δύο, ἐν οἷς διδάσκουσι χοτζάδες ἀγρόμακτοι καὶ ἀμαθέστατοι μόνον ἀνάγνωσιν ἐκ τοῦ ἀλφαβηταρίου, ἐπὶ σειράν ἐτῶν τὸ αὐτὸ βιβλίον μεταχειριζόμενοι, χωρὶς νὰ διδάσκωσι καὶ τὴν γραφὴν, ἥτις παρὰ Τούρκοις, ὡς γνωστὸν, εἶνε δυσκολωτάτη. Τὰ κοράσια κατ' ἀρχὰς φοιτῶσι μετὰ τῶν ἀρρένων εἰς τοῦ χοτζὰ τὸ μαχτέτι (σχολεῖον), ἔπειτα ὅμως ἀποχωρίζονται αὐτῶν καὶ διδάσκονται μικρὴν τινα ἀνάγνωσιν παρὰ διδασκαλίᾳ, ἥτις τὰ ὠφελεῖ μόνον ἵνα ἀποστηθίσωσι τὴν τοῦ Μωαμεθανοῦ προσευχὴν, χωρὶς ἐννοεῖται καὶ νὰ τὴν ἐννοῶσι. Εἶνε δὲ ἐκ τῶν Τούρκων τούτων οἱ μὲν γεωργοί, οἱ δὲ ἀπλοῖ ἐργάται, οἱ δὲ μεταπράται, οἱ δὲ κτηματίαι, κατέχοντες τοὺς πλείστους ὀπωροφόρους κήπους, οὓς μόνον περιποιοῦνται, ὡς καὶ τοὺς πλείστους μύλους, οὓς ἀπκντὰς ἐνοικιάζουσι, οἱ δὲ, προσοδοῦχοι μπέηδες, οἱ δὲ τέλος βурсοδέφι (αταμπάκηδες) οἵτινες ἀποτελοῦσι συντεχνίαν μεγάλην καὶ πλουσίαν, περιλαμβάνουσαν καὶ τοὺς ἀγριωτέρους Τούρκους. Εἶνε δὲ ἡ βурсοδεφικὴ αὐτῶν λίαν ἐπικερδής, διότι κατεκναλίσκονται τὰ προϊόντά της μέχρις Ἡπείρου Τζιουμαγιῶς (τῆς Βουλγαρικῆς), Ἰστιπίου, Στρουμνίτσας, Ραδοβιτσίου, ἐξασκεῖται δὲ μάνον ὑπὸ Τούρκων καὶ μετὰ φιλοπονίας. Τὰ ἐργαστήρια τῶν ἔχουσιν ἀκριβῶς ἐν τῷ μέσῳ τῆς κωμοπόλεως ἐπὶ τοῦ παταμίου παρὰ τῇ λιθίνῃ στερεᾷ γεφύρᾳ, ἥτις ἐνώνει τὰς δύο συνοικίας, μεθ' ἣν ἀπὸ τῆς ἐλληνικῆς συνοικίας κατέρχεται τις ἀμέσως εἰς τὴν ἐν τῷ κέντρῳ τῆς κωμοπόλεως ἀγορὰν (ατσκαχὺν), ἐνθα πάντα τὰ ἐργαστήρια Τούρκων καὶ Χριστιανῶν, ὅπως κεχωρισμένα τῶν οἰκιῶν. Τὴν τέχνην τῶν δὲ ταύτην δὲν διδάσκουσιν οὐδένα χριστιανόν, ἀλλὰ καὶ τίς τοιοῦτος τολμᾷ νὰ προσέλθῃ εἰς αὐτούς; Ἐνεκα τῶν πλεονεκτημάτων τῶν διὰ τοῦ παταμίου παρεχομένων ἡ τέχνη αὕτη ὅλ' ἦτο δυνατόν νὰ γείνῃ πλούτου καὶ εὐπορίας πᾶροχος εἰς τὴν ἐλληνικὴν καινότητά, ἀν' ἀνεπτέσσετο ἀνταγωνισμὸς τις ὑφ' Ἑλλήνων· δυστυχῶς ὅμως ἀνταγωνισμοὶ καὶ ἀμίλλης πνεῦμα δὲν ἦτο δυνατόν ἕως τοῦ νῦν νὰ κυριεύῃ τὸν λαόν μας, στερούμενον ἐλευθέρως ἐνεργείας καὶ ἀνιμῶν διὰ τὴν ἀμάθειαν νὰ νεωτερίσῃ σπουδαίως. Ἀλλῶς δ' ἐν τοῖς τοιού-

τοῖς πρέπει νὰ δίδωσι τὴν ᾠθῆσιν καὶ νὰ διευθύνωσι τὴν κίνησιν ἄλλοι τινὲς γεννησιώτεραι τὰ φρονήματα καὶ τολμηρότερον τὸ πνεῦμα ἀσκήσαντες καὶ διὰ τοῦτο ὡς ὁδηγοὶ δυνάμενοι εἰς τὸν λαὸν νὰ χρησιμεύσωσι. Καὶ οὗτοι μὲν δυσεύρετοι εἶνε, τὸ ζήτημα ὁμῶς δὲν πρέπει νὰ παύσῃ ὑφιστάμενον, ὅτι τὸ ἀναγεννητικὸν τῆς μορφώσεώς μας πνεῦμα θέον νὰ πνεύσῃ μεθ' ὅλων τῶν ζωογόνων στοιχείων του εἰς τὴν πολὺ μακρὰν σημαντικῆς τιнос προόδου διατελοῦσαν κοινωνίαν ἡμῶν. Ἀλλὰ περὶ αὐτῶν ὀλίγα λέξεις θὰ ῥηθῶσι κατωτέρω. — Τοιοῦτοι δ' ὄντες οἱ κῆταικαί τῆς κωμοπόλεως πρέπει τις νὰ ὑποθέσῃ ὅτι διὰ τῆς ἀριθμητικῆς ὑπεροχῆς των καὶ τῶν τυραννικῶν τρόπων των ἐπηρᾶζουσιν ἀρκετὰ τὴν ἐλληνικὴν κοινότητα ὡς πρὸς τὴν ἐλευθέραν αὐτῆς ἀνάπτυξιν ἐν τῇ ἐθνικῇ φρονηματίσει τοῦ λαοῦ, ὅστις ἐξ ἀνάγκης εἰθισμένος εἰς τὸ νὰ δεικνύῃ ἐν πάσῃ περιπτώσει σημεῖα δουλικῆς ὑποταγῆς τοῖς δεσπόταις αὐτοῦ καὶ παρ' αὐτοῖς ἠναγκασμένος νὰ κρύψῃ ἐπιμελῶς καὶ τὴν ἐλαχίστην ἐκδήλωσιν ἐλευθερωτέρων αἰσθημάτων, ὅσα τοῦλάχιστον ἐμφυτὰ πως εἶνε εἰς τὸν Ἕλληνα, λησμονεῖ ἐν μέρει τὴν ἰδίαν του φύσιν καὶ κατὰ τι συμμορφοῦται βαθυηδὸν, χωρὶς βεβαίως νὰ τὸ θέλῃ καὶ νὰ τὸ ἐννοᾷ, πρὸς τὸν ἀχρεῖον τύραννόν του. Καὶ ἐν τούτῳ σημειωτέον ὅτι ὁ Τουρκισμὸς τῆς κωμοπόλεως φέρει μὲν προσκόμματα τινα εἰς τὴν ὀργανικὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἐλληνικῆς κοινότητος ἐν τῇ τῆς ὕλικῆς ἰδίως προόδου ὁδῷ της (καθ' ἣν ἐποψὴν λαμβάνω τὰς τὴν ἐν τοῖς γράφοις μου), ἐπιδρᾷ δὲ κατὰ τι ἐπιβλαβῶς εἰς τὴν καθαρότητα τῶν ἐλληνικῶν τρόπων της. — Κουρεῖς καὶ πεταλωταὶ τῶν ἵππων ὡσαύτως ἀποκλειστικῶς εἶνε οἱ Τούρκοι.

Μετὰ τοὺς Τούρκους, ὅμοιοι ὄντες καὶ πῶς κατὰ τὰ ἔθνη καὶ τὴν αὐτὴν θρησκείαν ἔχοντες, πρέπει νὰ ταχθῶσιν οἱ Κιρκάσιοι ἢ Τσερκέζιδες. Ἡ τουρκικὴ κυβέρνησις πρὸ δωδεκαετίας ἐδέχθη πολλοὺς τοιούτους εἰς τὸ κράτος της, ἐκδιωχθέντας ἐκ τῆς Ῥωσικῆς ἐπικρατείας, καὶ διανομήσας αὐτοὺς εἰς τὰς διαφόρους ἐπαρχίας μετὰ τὴν ὑποχρέωσιν νὰ ξενίσωσι τοὺς νέους κατοίκους τῆς ἀτυχοῦς ταύτης χώρας οἱ Μουσουλμάνοι. Εἰς τὸ Δεμίρ Ἰσσάρ ἦλθον περὶ τοὺς 500, οἵτινες μετ' ὀλίγας ἡμέρας διανομήσθησαν εἰς τὰς πέριξ κώμας, λαβόντες κατοικίας δωρεὰν καὶ γαίαν πρὸς καλλιέργειαν. Οἱ πλεῖστοι τότε ἐξηφανίσθησαν ὑπὸ νόσων, ὕστερον ὁμῶς ἡ κυβέρνησις, νέον φόρον πρὸς τοῦτο ἐπιβιβλῶσα, ἔκτισεν αὐτοῖς οἰκίας ἐν Δεμίρ Ἰσσάρ ἐπὶ τοῦ κατωτέρου μέρους τοῦ ἀριστεροῦ λόφου τῆς χαράδρας, καὶ ἐκεῖ κατ' ὀλίγον συνωκίσθησαν περὶ τὰς 50 οἰκογενείας. Εἶνε φιλόπονοι καὶ ἐνεργητικοί, κατὰ τοῦτο ἐντελῶς ἀνόμοιοι ὄντες πρὸς τοὺς Τούρκους, ἐνασχολοῦνται δ' ἅπαντες εἰς τὴν γεωργίαν, καλλιεργοῦντες τὰς καλλίστας τῶν γαιῶν πέριξ τῆς κωμοπόλεως, ὅς, ἀνηκούσας πρότερον πρὸς βοσκὴν τῶν ζώων εἰς τὰς κώμας, ἐχάρισεν αὐτοῖς ἡ Τουρκικὴ κυβέρνησις. Ἄπαντες σχεδὸν εὐποροῦσι, πλουτήσαντες ἐκ τῆς γεωργίας καὶ τῆς κλοπῆς πρόσθε, ἦν ὡς τέχνην συνήθη ἐπιτηδεύοντα μετὰ τόλμης μεγάλης καὶ ἐλευθερίας, διότι τίς ῥαγίζε δύναται νὰ

εὖρη δίκαιον δικάζομενος πρὸς Μουσουλμάνον; Οἱ ἄνδρες εἶνε εὖσωμοι, πάντοτε σχεδὸν σιδηροφοροῦντες, ἵππεῖς ἐπιτήδειοι· αἱ δὲ γυναῖκες των, αἵτινες νῦν μόνον παρὰ τῶν τουρκισσῶν ἔμαθον νὰ κρύπτωσι τὸ πρόσωπόν των ὑπὸ τὸν φαρετζέν καὶ τὸ γιασμακιογ, ὠραῖα, λευκὰ, μεγαλόφθαλμοι, ἐπιτηδεύουσιν μετ' ἐπιδεξιότητος καὶ φιλοπονίας τὴν οἰκιακὴν βιομηχανίαν, δηλ. ὑφαντικὴν, ῥαπτικὴν καὶ σανδαλοποιάν· τὰ ἐλαφρὰ σανδάλια τῶν ἁνδρῶν των αὐταὶ μόναι κατασκευάζουσιν, ἀγεράζουσιν μόνον τὴν ὀλὴν. Οἱ ἄνδρες εἶνε καὶ ὀπλοποιοὶ καὶ ἀμυζοπνηγοὶ· αἱ ὑπ' αὐτῶν κατασκευαζόμεναι ἀμυζαὶ εἶνε πολὺ μᾶλλον ἐντέχνως κατασκευασμέναι ἢ αἱ τῶν Βουλγάρων χωρικῶν. Πάντες εἶνε ἀγράμματοι, μόνον δὲ ἀπὸ τῆς τελευταίας στενῆς μετὰ τῶν Τούρκων ἐπιμιξίας των ἔμαθον νὰ ἐκτελῶσι τὰ χρέη τοῦ Μουσουλμάνου. Οἱ παῖδες των ἔμαθον νὰ ἐκτελῶσι τὰ χρέη τοῦ Μουσουλμάνου. Οἱ παῖδες των ὁμῶς ἤρχισαν νὰ φοιτῶσιν εἰς τὰ τουρκικὰ σχολεῖα. Γλῶσσαν ὁμιλοῦσι τὴν Κιρκασιακὴν· οἱ ἄνδρες μόνον μανθάνουσι νὰ λαλῶσι καὶ Τουρκιστί, ἀλλ' οὐδέποτε καθαρῶς· πολὺ χειρότερα ἢ ὅπως συνήθως αἱ Εὐρωπαῖοι μανθάνουσι τὴν ἡμετέραν γλῶσσαν. Διὰ τῆς ἰσοτιμίας ἣν ἔχουσι πρὸς τοὺς Τούρκους, τῆς βεβαιότητός των καὶ τῆς κλοπῆς, ἣν μικροὶ καὶ μεγάλοι ἀνέτως ἀσκοῦσιν, οἱ νεήλυδες οὗτοι κάτοικοι τῆς κομποπόλεως εἶνε ἀρκούντως ὀχληροὶ καὶ εἰς τοὺς Ἑλλήνας αὐτῆς κατοίκους καὶ εἰς τοὺς τῶν πέριξ χωρίων Βουλγάρους.

Οἱ πολλαχοῦ τῆς Τουρκίας ἀπαντώμενοι Ἀτσιγγάνοι ἢ Γύρτοι εὐρίσκονται καὶ ἐν Δεμίρ Ἰσσάρ. Ἐνταῦθα οἱ μὲν εἶνε Μωαμεθανοὶ, ὅσον εἶνε δυνατὸν νὰ ἔχη θρησκείαν ὁ Γύρτος, οἱ δὲ Χριστιανοί. Οἱ πρῶτοι κατοικοῦσιν ἀναμιγνύμενοι μετὰ τῶν Τούρκων ὑπηρετοῦντες αὐτοὺς, ἢ καταγιγόμενοι εἰς σιδηρουργικὴν ἢ χρησιμεύοντες εἰς τὰ τσιφλίκια ὡς ἀλωνισταὶ κτλ., ἢ ὄντες χαλάτσηδες· οἱ δεύτεροι κατοικοῦσιν ὀλίγον ἀνωτέρω τῆς ἑλληνικῆς συνοικίας, ἀποτελοῦντες ἰδίαν ὁλὴν συνοικίαν, ὄντες πάντες σχεδὸν μυλωθροὶ ἢ σιδηρουργοί. Οἱ πρῶτοι ἐμιμήθησαν ἀρκετὰ τὰ ἥθη τῶν Τούρκων, αἱ γυναῖκες των ὁμῶς δὲν κρύπτονται· ἐφ' ὅταν δὲν μιμοῦνται αὐτοὺς, εἶνε καθαρὸι Γύρτοι, ὁμοιάζοντες τοῖς χριστιανοῖς ὁμοφύλους των, πλὴν ὅτι αἱ γυναῖκες των σχεδὸν ἄπασαι εἶνε ἄνευ κίδοῦς διεφθαρμέναι γύναια. Κατὰ τὴν μορφήν ἀσχημοὶ μὲν δὲν εἶνε, ὑπομέλανες ὁμῶς, ἄνδρες καὶ γυναῖκες. Γλῶσσαν ὁμιλοῦσιν ἰδίαν τὴν Γυφτικὴν (τὰ Γζούφτικα, διότι οὐχὶ Γύφτους ἀλλὰ Γζούφτους τοὺς λέγομεν κοινῶς, τὸ υ δὴλ. ὡς τὸ γαλλικὸν η σχεδόν). Σημειῶ ἐνταῦθα τινὰς λέξεις αὐτῆς· μαρὸ ψωρί, μασριδὸ ψάρι, παρὶ νερό, μολ κρασί, τατό ζετό, σιντρο κρύο, μποκογιδὸ καλλούρα, γανάι ὄχι, ἀκατσάσε ἐδῶ, σόσκε τί κήμνεις, ἔλα καρὶ ἢ ἔλα κανά ἔλα ἐδῶ, σκομπορ.λζάν τόσους παράδες, αἰζιπ πάντε παρὰ ἀπὸ πέντε παράδες, νάσχε σήκου, γακαμὸ δὲν θέλω, γαντζιάρα γαῖδοῦρα, πέρ περιπάται, γανάι ὀβολός δὲν ἔχω παρὰν (οὐδ' ὀβολόν), πικάσχε ἡμῖν, ἀσὲ κοράσιον, μπαλό χοῖρος, τσοκάι σκύλος, λαγγό χῶλος.

Ἀριθμοῦσι δ' οὕτω : ἔν 1, ἑνὸς 2, τρεῖς 3, σὺν 4, πάντες 5, ἐκὼς 6, ἑξὲς 7, ὀχτὼ 8, ἑννὰ 9, δισχὲς 10, τρισχὲς 20. Οἱ Ἕλληνες καλοῦσιν αὐτοὺς Γύφτους, οἱ Τοῦρκοι Τσεγγενέ (δὲν ὁμοιάζει πρὸς τὸ Ἰνδικὸν Tsandala)· καὶ οἱ Ἕλληνες καλοῦσι τοὺς ὁμοφύλους τῶν τοὺς ἐπιτηδεύοντας τὴν γανωτικὴν σκηνίτας, *Τσιγγατάριδες*· οἱ δὲ Βούλγαροι *gurtin*· οἱ Τοῦρκοι ὁμῶς γράφοντες καλοῦσιν αὐτοὺς καὶ *Kurtis*, *Kurtian* (τὸ αὐτὸ μὲ τὸ Κόπτης (;), Γύφτος). Ἀλλ' αὐτοὶ οὗτοι οἱ παράδοξοι ἄνθρωποι καλοῦσιν ἑαυτοὺς *Ρῶμι*! Εἶνε δειλοὶ, δειλότατοι, ταπεινοὶ δοῦλοι καὶ ὑποκλινέστατοι (λέγομεν φοβεῖται *ἅν τὸ Γύφτο*)· τρέμοντες καὶ ὀδυρόμενοι καὶ ἕνα παρὰ ἅν χάσῃ ἢ δὲν δύνανται νὰ λάβῃσι (λέγομεν αὐτὸς εἶνε Γύφτος, ἐπὶ τοῦ λίαν ὑπερβολικοῦ φειδωλοῦ). Δόλιοι δὲν εἶνε, εἶνε πολὺ περισσότερον περιποιητικοὶ καὶ ἱλαρότεροι τῶν Βουλγάρων, ἡμεροὶ καὶ εὐχάγωγοι. Οἱ Χριστιανοὶ ἐξ αὐτῶν συγχάζουσι εἰς τὴν ἐκκλησίαν, οἱ Τουρκόγυφτοι δὲν πατοῦσι τὸ Τζαμί. Ἐκτελοῦσι τὰ τυπικὰ χρέη τοῦ Χριστιανοῦ· αἱ γυναῖκες τῶν μετ' εὐλαθείας φοβερᾶς φυλάττουσι τὸ τριήμερον τῆς *M. Τεσσαρακοστῆς*. Ζῶσι βίον οἰκογενειακὴν ὅπωςδὴποτε χρηστὸν. Μέχρι τοῦδε γράμματα ποτὲ δὲν ἐμάνθανον· ἀπὸ τινος ὁμῶς ἤρχισαν νὰ στέλλωσι τοὺς παῖδάς τῶν εἰς τὸ ἑλληνικὸν δημοτικὸν σχολεῖον. Σχετίζονται πολὺ μετὰ τῶν Ἑλλήνων, στέλλουσιν ὁμῶς τὰ κοράσιά τῶν ὡς ὑπηρετίδας καὶ εἰς τὰ τουρκικὰ γυμνάσια. Καθόλου θεωροῦνται ὡς τὰ ἀκαθαρτότατα τῆς κοινωνίας ὄντα, χωρὶς ὁμῶς νὰ μισῶνται. Οὐδεὶς δὲ ὑπάρχει ὅστις νὰ λάβῃ πρόνοιάν τινά βελτιώσεως τῆς καταστάσεώς τῶν. Εἶνε ὅλως διόλου ἀβλαβεῖς καὶ εἰρηνικῶς ζῶσι μετὰ πάντων.

Τὸ κύριον ὁμῶς μέρος τοῦ οἰκισμοῦ τοῦ *Δεμίρ Ἰσαῦρ* τὸ ὁποῖον διανοητικῶς τε πολλῶν προέχει τοῦ κατὰ τὸν πληθυσμὸν ἐπικρατεστέρου τουρκικοῦ καὶ τὸ ἐνεργητικώτατον καὶ ζωτικὸν σῶμα τῆς κοινωνίας ἀποτελεῖ, ἐξόχως δ' ὑπάρχει τὸ ἀντικείμενον τῆς ἰδιαιτέρας προσοχῆς ἡμῶν, εἶναι τὸ Ἑλληνικόν. Ὡς πανταχοῦ τὸ ἑλληνικὸν στοιχεῖον, καὶ ἐν ταύτῃ τῇ κωμοπόλει διακρίνεται οὐπωδέστατα ἀπὸ τῶν ἄλλων ἐν πάσαις ταῖς σχέσεσι τοῦ κοινωνικοῦ καὶ ἰδιωτικοῦ βίου, βαθμυδὸν ἔτι μᾶλλον ἀπομακρυνόμενον ἀπὸ τοῦ περιστοιχίζοντος αὐτὸ βαρβαρισμοῦ διὰ τῆς ἐπὶ τὰ καλὰ φιλοτιμίας καὶ τῆς εὐγενοῦς ἀμύλλης, ἵνα φθάσῃ εἰς τελειότεραν τινὰ πνευματικὴν ἐπίδοσιν. Ἡ φιλότιμος δ' αὕτη σπουδὴ αὐτοῦ, κοινὴ ἄλλως οὕσα σήμερον εἰς πάντα Ἕλληνα, παρατηρεῖται καὶ ἰδιαιτέρως ἐμῶτος τρόπον τινὰ ἐν πάσῃ τῇ ἐκυτοῦ γενεᾷ, ἐξ ἧς καὶ ἐκληρονόμησεν αὐτήν· διότι, ὡς προείπομεν, οἱ *Δεμίρ Ἰσαρηνοὶ* Ἕλληνες κατὰγονται πάντες σχεδὸν ἐκ τῶν ἑλληνικωτάτων *Μελενικίων*, ὧν γνωστὴ εἶνε ἡ εὐστροφία τοῦ πνεύματος, ἡ λεπτότης περὶ τοὺς τρόπους, ἡ ζωηρότης καὶ ἐνεργητικότης, ἡ φιλομάθεια, ἡ φιλοτιμία. Ὁ *Μελένικος* ἦτο ἄλλοτε τὸ μόνον ἑλληνικὸν καὶ σπουδαῖον κέντρον τῆς κοιλιάδος ταύτης τοῦ *Στρυμόνος*, καὶ *Σέρραι* τότε ἦσαν ἄσημοι, οἱ δὲ *Μελενίκοι*, τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῶν ὁποίων ἡ καθαρότης εἶνε προφανεστάτη, διακρίνοντο ὡς εὖ-

παιδεύτοι, καλῶς ἀνατρεφόμενοι, ἔμποροι μεγάλοι καὶ φιλομαθεῖς καὶ φιλότιμοι. Αἱ γυναῖκες μάλιστα αἱ Μελενίκαι, αἵτινες εἶνε μητέρες τῶν νῦν Δεμίρ Ἰσσαρητῶν Ἑλλήνων, πάντοτε διακρίνονται διὰ τὴν ὠραιότητά των, τὴν ἑλληνικὴν φυσιογνωμίαν των, τὸ λάλον τῆς γλώσσας των, τὴν ἀγχίνοιαν, τοὺς περιποιητικωτάτους τρόπους καὶ τὸ φιλότεχνον καὶ φίλεργον αὐτῶν, τὸ ὅποσον ὠραίαν τινὰ καὶ προσοχῆς ἀξίαν ἁρμονίαν ἀποτελεῖ πρὸς τὴν πνευματικὴν εὐφυΐαν των. Εἰς τοὺς Δεμίρ Ἰσσαρητοὺς δὲν δύναται βέβαια νὰ ἴδῃ τις ἐντελῆ ὁμοιότητα πρὸς τοὺς Μελενικίους, διότι καὶ ἡ φύσις τοῦ τόπου ἄλλη ὅλως διόλου καὶ ἡ ἐπιμιξία ἄλλη καὶ τὰ ἐπιτηδεύματα ἐν πολλοῖς διάφορα. Ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσά ἐν Δεμίρ Ἰσάκῳ περφερεί μὲν ὀλίγον τῆς Μελενικίας προφορᾶς, ἥτις εἶνε μαλακωτέρα, ἀγαπᾷ δὲ κατὰ κόρον τὰ ὑποκοριστικὰ εἰς πούλον (π. χ. ξυλόπ[ου]λο, φωμόπ[ου]λο, γατόπ[ου]λο, ἀμπελόπ[ου]λο — τὸ μπ προφέρεται ὡς ἡ μόνον μὴ ἀκουομένου τοῦ μ — κτλ.), διαφέρει δὲ καὶ τῆς Σερρικήης, μεθ' ἧς κοινὸν ἔχει τὰς πολλὰς (παρὰ τῷ καθόλου λαῶ ἐννοῶ) τουρκικὰς λέξεις διὰ τὴν συχνὴν μετὰ τῶν Τούρκων ἐπιμιξίαν, δὲν γνωρίζει ὅμως τὴν παρ' ἐκείνῃ τοῦ σ ὡς sch προφοράν. Περὶεργον εἶνε ὅτι ἐν τῇ Μελενικίᾳ διαλέκτῳ ὑπάρχουσιν ἐν χρήσει ὀλιγιστάί τινες Βουλγαρικαὶ λέξεις, τούτων δ' ὀλιγώτεραι ἐν Δεμίρ Ἰσάκῳ, εἰ καὶ αὗται ἀφαιροῦνται εὐθὺς ἐν ἀμφοτέραις ταῖς χωροπόλεσι, ὅτε ἡ ὁμιλία γίνεται καθαρωτέρα κάπως, φκίνονται δὲ σαφῶς προστεθειμέναι μόνον διὰ τὴν συχνὴν πρὸς Βουλγάρους ἐμπορικὴν ἐπιμιξίαν, οὐχὶ δ' ἐξ ἐπιμιξίας τοῦ γένους. Οὕτως ὁ ξυλοφόρος ἐν Μελενίκῳ, ὅστις εἶνε πάντοτε Βούλγαρος χωρικός, δὲν εἶνε παράδοξον ἀν καλῆται μὲ τὸ Βουλγαρικὸν ὄνομα *θαρβάρης*, καὶ τὸ σκάψιμον τῶν ἀμπέλων *πράσχισμα*, διότι Βούλγαροι εἶνε κυρίως οἱ τοῦτ' ἐργαζόμενοι. Ἐν γένει ὅμως ἐν Δεμίρ Ἰσάκῳ σπανίως μὲν λέγεται Βουλγαρικὴ τις λέξις, πολλάκις ὅμως ἀκούει τις τουρκικὰς λέξεις καὶ φράσεις ἀκόμη ὁλοκλήρους, μόριά τινα, τὸ ἀστεῖον εἰς ἀνταρῶν — ψυχὴ μου! (τοῦτο καὶ ἐν Μελενίκῳ καὶ ἐν Σέρραις). Ἀλλὰ καὶ μεθ' ὅλα ταῦτα ἡ γλῶσσά εἶνε καθαρὰ ἑλληνικὴ, ἥτις μάλιστα βαθμυδὸν καθαρίζεται, καθ' ὅσον τὰ γράμματα γίνονται περισσότερων κτῆμα. Παρὰ δὲ ταῖς παιδίαις βλέπει τις πολλὴν τινὰ φιλοτιμίαν, ὡς φαίνεται, εἰς τοῦτο, ἀφοῦ τὸ τρυφερώτερον μάνα! ἀντικατεστήθη παρ' αὐτοῖς διὰ τοῦ κοινοῦ μητέρᾳ, μόνον διότι τοῦτο ἐθεωρήθη εὐγενὲς ἑλληνικόν, ἐκεῖνο δὲ χυδαῖον.

Πρὸς τῇ ὁμοιότητι δὲ τοῦ διαλεκτικοῦ ἰδιώματος καὶ κατὰ τὰ λοιπὰ δὲν παρ' ἀλλήλουςιν οἱ Δεμίρ Ἰσσαρητοὶ τῶν Μελενικίων πολὺ. Εἶνε ζωηροὶ, ὡς ἐκεῖνοι· εὐστροφοὶ, ἐνεργητικοὶ, σχεδὸν ὅμως μὴ μετέχοντες ὅλως διόλου τῆς πικρουργίας ἐκείνης, ἥτις εἶνε χαρακτηριστικὸν ἀρκετὰ σύνθημα τῶν Μελενικίων, οὐς ἐπόμενον εἶνε τοιούτους νὰ κατκστήτῃ ἡ γλισχρότης τῶν πόρων των διὰ τὴν ξηρὰν καὶ γλίσχραν γῆν των καὶ ἡ ἡλιθιότης τῶν Βουλγάρων, μεθ' ὧν τὰς συναλλαγὰς ποιοῦνται. Εἶνε μᾶλλον ἀξιοπρεπεῖς ἐκείνων, ἐπειδὴ

καὶ αἱ ἐνασχολήσεις τῶν γίνονται ἐν μείζονι κύκλῳ διὰ τὴν συχνὴν ἐπιμ-
ξίαν πρὸς τὰς Σέρρας καὶ τὴν Θεσσαλονίκην καὶ ἡ γῆ τῶν πλουσίων καὶ με-
γαλοπρεπής· εἶνε ὁμῶς ὀλιγώτερον λεπτοὶ τοὺς τρόπους καὶ ὀλιγώτερον ἀγ-
χίνοι, λείπει δ' ἔνεκα τῆς διαφορᾶς τοῦ κλίματος καὶ τὸ τόσον ἀνθρώπον ἐκεῖνο
τοῦ προσώπου, ὅπερ εἶνε χαρακτηριστικὸν τοῦ Μελενικίου. Αἱ γυναῖκες ὁμῶς
φυλάττουσι πάντα τὰ χαρακτηριστικὰ αὐτῶν, μάλιστα δὲ τὴν φιλοτεχνίαν
καὶ φιλεργίαν, ἐνῶ συνήμα ἀποβάλλουσι τὸ μέτριον ἐκεῖνο περὶ τὸ φρόνημα
καὶ γλίσχρον, ὅπερ φαίνεται εἰς τοὺς Μελενικίους συνήθως μὲ τὸ μικρούτσικο
καὶ καλούτσικο καὶ τὸ ψωμόπ[ου]λο καὶ φαγόπ[ου]λο. Εἶνε ἀλούραστοι οἰκο-
δέσποιναι, φιλόστοργοι μητέρες, χρησταὶ σύζυγοι, ἀμαθεῖς δ' ὁμῶς καὶ λίαν πε-
ριωρισμένου κύκλου γνώσεων· θεοσεβεῖς, οὐχὶ πολὺ δεισιδαίμονες.

Οἱ δὲ ἄνδρες ἐνασχολοῦνται εἰς ποικίλας ἐργασίας· εἶνε μικρέμποροι, πρᾶγ-
ματευταί, μεταπράται, κτηματίαι, κηπουροί τινες καὶ ὀλίγοι γεωργοί (οἱ τε-
λευτάτοι οὗτοι ἀμφότεροι εἶνε οἱ συνοικιζόμενοι Βούλγαροι, οἱ πλείότεροι κη-
τοικοῦντες εἰς τὸ ἄκρον τῆς τουρκικῆς συνοικίας τοῦ κάτω μαχαλά), τραπε-
ζίται, οἵτινες πάντοτ' ἔχουσι καλὸν κέρτος, ἐπειδὴ οἱ φόροι τῆς ἐπικρίσεως
ὅλης εἰσέρχονται εἰς τὸ κυβερνητικὸν ταμεῖον τοῦ Δεμίρ 'Ισσάρ, ἀφοῦ πρῶ-
τον τὰ ποικίλα συναθροιζόμενα ὑπὸ τῶν εἰσπρακτόρων νομίσματα ἀνταλλα-
χθῶσι πρὸς τὸ συμφερότερον δι' αὐτοὺς νόμισμα παρὰ τοῖς τραπεζίταις· τε-
χνῆται διάφοροι, π. χ. παπουτσοῦδες, ῥάπται, οἵτινες ὁμῶς ἀμφότεροι εἶνε
ὀλίγοι καὶ πάλμπτωχοι, διότι οἱ μὲν πρῶτοι γινώσκουσι μόνον ἄθλια τινὰ πα-
πούτσια νὰ κατασκευάζουσιν, ὅποῖα τῶρα ἡ νεολαία δὲν φορεῖ ποτέ, τὴν δὲ
τέχνην τῶν νὰ βελτιώσωσι δὲν ἦτο δυνατόν νὰ διανοηθῶσι ποτέ, οἱ δὲ δεύτε-
ροι, διότι τὰ γυναικεῖα φορέματα αἱ γυναῖκες μόναι ἀπὸ πολλοῦ ἤδη ἔμαθον
νὰ κόπτωσι καὶ νὰ ῥάπτωσι, οἱ δὲ ἄνδρες φρεσάντες ἤδη οἱ πλείστοι τὰ παγ-
ταλόνια, ζητοῦσιν αὐτὰ παρὰ τοῖς ἐν Σέρραις φραγκορράπταις ἢ ἐν τῇ πα-
νηγύρει (κερβάν) τῶν Σερρῶν. Ἐν γένει μετ' ἀθυμίας παρατηρεῖ τις οὐ μόνον
ἐν Δεμίρ 'Ισσάρ, ἀλλὰ καὶ ἐν Σέρραις, βεβαίως δὲ καὶ ἀλλαχοῦ, ὅτι ἡ ἐκ
τῶν χειροτεχνιῶν ὑπάρχουσα πρῶτα εἰς τοὺς κατοίκους εὐπορία ἔλειψε σή-
μερον ὀλοτελῶς σχεδόν, τὰ ἄλλοτε δ' εὐποροῦντα ἱσνάφια τῶν ῥυπτῶν, κα-
φταντζήδων, ὑφαντῶν, ἀλαττζατζήδων, βρφέων, μπογιατζήδων, τῶρα ἐσθέ-
σθησαν σχεδόν, ἀσθενῆ δὲ μόνον λείψανα αὐτῶν πτωχὰ καὶ ἀφανεστάτα
σώζονται ἐδῶ καὶ ἐκεῖ. Ἐκ τούτου δὲν εἶνε πρᾶξδοξον πῶς ἡ πτώχεια πλά-
κωσε ἔς τὸν καιρὸ μας, ἀφοῦ τάξεις μὲν τινες ὀλόκληροι τῆς κοινωνίας ἐστε-
ρήθησαν τῆς ἐργασίας τῶν καὶ δὲν δύνανται νὰ εὕρωσιν ἄλλην, αἱ δὲ λοι-
παὶ, πύσασαι νὰ κοπμῶνται μὲ τὰ λιτὰ καὶ εὖωνα προϊόντα τῆς ἐγχωρίου
τέχνης, ἐξοδεύουσι τὰ χρήματά τῶν πολὺ ἀφειδέστερον εἰς τὰ προϊόντα
τῆς εὐρωπαϊκῆς βιομηχανίας καὶ τὴν εὐτεχνίαν τῶν φράγκων. Ἡ στασιμότης
τοῦ ἐμπορίου, ἡ ὀλίγη καὶ εὐθηνὴ ἐξαγωγή τῶν προϊόντων τῆς χώρας
μας καὶ ἡ τελευταία ἐπὶ 5 ἔτη σχετικὴ ἀφασία δὲν εἶνε ἢ μία μόνον αἰτία

τῆς ὕλικῆς καχεξίας τοῦ τόπου, τοῦλάχιστον διὰ τὰς πόλεις καὶ τὰς κομποπόλεις, καὶ ἴσως οὐχὶ ἡ μεγίστη. Ὅταν κἀνέν μὲν προϊόν ἐνταῦθα δὲν κατεργάζεται, ἢ, καὶ ἂν κατεργάζεται, τοῦτο γίνεται ἢ ἀτελῶς ἢ μετὰ τέχνης μὲν ἀλλὰ δὲν ἐσυνείθισαν οἱ ἄνθρωποι νὰ τὸ τιμῶσι, αἱ παλαιαὶ δὲ τέχναι, αἵτινες παρεῖχον τὴν ἐνδυμασίαν εἰς τὸν κάτοικον πᾶσαν λίαν εὖον καὶ ἀφθαρτον (ὁ ἀλατίζων εἶνε τοιοῦτος, ὅς μοι συγχωρήθῃ ἡ ὑπερβολή), ἐξέλιπον νῦν, τὰ δὲ ὀλίγα ἐκ τοῦ ἐμπορίου καὶ τῶν προϊόντων τοῦ τόπου προσερχόμενα χρήματα δαπανῶνται εἰς τὸν εὐρωπαϊκὸν ἱματισμὸν, ὅστις καὶ ἀκριβὲς εἶνε καὶ εὐκολώτετα φθείρεται, βελτίωτις δὲ τις τῆς ἐγχωρίου τέχνης, κατὰ τὴν πρόδον τῆς ἐποχῆς, οὐδ' ἐν διανοίᾳ ὑπάρχει —, πῶς εἶνε δυνατόν νὰ προσδοκᾷ τις εὐημερίαν τῶν κατοίκων ὕλικήν, δύναμαι δὲ νὰ εἶπω καὶ πολλὴν πνευματικὴν, διότι δὲν εἶνε ἀνάγκη νὰ λεχθῇ ὅτι ἡ ὕλική καχεξία σπουδαίως ἐπηρεάζει τὴν πνευματικὴν πρόδον. Ἀλλὰ τὸ ζήτημα εἶνε πολὺ σπουδαῖον καὶ, ὥς προεδήλωσα ἐν τινι σημείῳ ἄνωτέρῳ, ὅταν ὁμιλῶμεν περὶ τῆς ἀναγεννήσεως τοῦ τόπου μας καὶ τοῦ πολιτισμοῦ τῆς χώρας μας δὲν πρέπει νὰ λησμονῶμεν ὅτι ἡ ἑλλειψὶς ἐγχωρίου τέχνης καὶ βιομηχανίας καὶ ζωηρότητός τινος αὐτῆς, ἢ ὀλίγη, ὀλιγίστη ἐξαγωγή καὶ πολυτελής εἰσγωγή δὲν δύναται πολὺ νὰ συστήτῃ τὸν πολιτισμὸν τοῦ τόπου, ὅσον καὶ ἂν εἴπῃ ὅτι ἡ πνευματικὴ ἀνάπτυξις προδίδει ἐπὶ τὰ πρόσω. Δὲν ἠξεύρω, μὲ τὴν ἀλήθειαν, τί θὰ εἴπῃ περὶ τοῦ πολιτισμοῦ μας ὁ ἀπαιτητικὸς εὐρωπαῖος, ὅταν ἴδῃ ἡμεῖς πολὺ ὑστερίζοντες κατὰ ταύτην τὴν ὁδὸν τῆς προόδου τῶν βροδάρων Βουλγάρων, οἵτινες τοσοῦτον ἐπικερδῇ τὴν ἐγχώριον τέχνην των ἥσκησαν. Ἀφ' ὅ,τι ἠθέλα εἶπα περισσοτέρως λέξεις περὶ τοῦ οὐσιώδους τούτου ἀντικειμένου τῆς προόδου ἡμῶν. Ἐννοῶ κάλλιστα ὅτι μὲ γενικότητος καὶ λόγους ἀπλοῦς δὲν ἐπιτυγχάνεται τὸ σκοπούμενον καὶ ὅτι εἰδικὴ ὑπὸ τῶν δυναμένων μόνον μελέτη πρέπει νὰ γείνη ἐπ' αὐτοῦ, τείνουσα ἀμέσως πρὸς ὀρισμένον τινὰ σημεῖον, ἐφ' ὧν ἡ πρώτη προσοχὴ ἀνάγκη νὰ δοθῇ. Εἶνε δὲ τὰ σημεῖα ταῦτα, τὰ πρῶτον τῶν ἄλλων, ἐννοῶ, ἐπασχολήσαντα, ἱκανὰ, καὶ νομίζω ὅτι εἰς τινὰ ἐξ αὐτῶν ταχέως δύναται νὰ γείνη ἡ ἀρχή. Ἐνταῦθα τοῦ λόγου λαμβάνω ἀφορμὴν νὰ εἶπω ὅτι τοιοῦτον ὀρισμένον καὶ αὐτοτελὲς σκοπὸν ἐπιδιώκει μετὰ σταθερᾶς ἐργασίας καὶ ἀρχικοῦ σχεδίου, βαθμηδὸν εἰς πρᾶγμα τίνοντα ἢ ἐν Σέρραις Φιλελεήμων Ἀδελφότης. Περὶ αὐτῆς ὁμῶς ἀλλοχοῦ τύπος εἶνε νὰ λεχθῶσι τὰ δέοντα. Ἐπανέρχομαι εἰς τὸ θέμα μου.

Ἐν Δεμίρ Ἰσσάρ καθόλου ἀπαντᾷ τις σήμερον καχεξίαν ὕλικήν, ὥς αὕτη παρκτηρεῖται πανταχοῦ τῶρα ἐν τῇ ἰδικῇ μας χώρᾳ· ἀλλ' ὅμως πάλιν δύναται τις νὰ εἴπῃ ὅτι εἶνε κοινότης ἔχουσα ὅπωςδῆποτε ὕλικούς πόρους τόσους ὅσοι δικτηροῦσι τοὺς κατοίκους ἕκαστον ἐν τῇ θέσει του. Πρὸ ἐτῶν τινῶν ἤτο βεβαίως ἐν εὐτυχαστέρᾳ κατὰτάξει, καὶ μετὰ πόθου ἐνθουμούμαι τὴν τότε εὐθυμία τῶν ἀνθρώπων, τὰς δικτακείας, τὸ ἔργοντι αὐτῶν· ἀλλ' ἡ κατὰ

στασις ἐκείνη, καὶ νῦν κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν εἰς πάσας τὰς ἡμετέρας κοι-
νότητας, καὶ δι' αὐτὰς παρῆλθεν ἡδὴ· διότι καὶ ὁ Κριμαϊκὸς καὶ ὁ Ἀμερι-
κανικὸς πόλεμος δὲν ἠδύναντο πρὸς χάριν μας νὰ ἐξασκοῦνται ἀκόμη. Ἡ πο-
θητὴ ὑπὸ πάντων τοιαύτης τινὸς περιστάσεως ἐπ' ἀνόδοις, ἵνα εὐημερίσῃ ἢ
ἐκπεσοῦσα ἀρκετὰ τῆς πρόην εὐημερίας τῆς χώρας, εἶνε ἐνόητος εὐχὴ, ἀνθ'
ἧς οἱ ὀρθῶς φρονούντες πρέπει νὰ εὐχῇθωσιν ἵνα τραπῶμεν νέαν τινὰ ὁδὸν διὰ
τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ τόπου μας, ὡς ἐσημείωσα ἀνωτέρω.

Ἡ δὲ ἠθικὴ τῆς ἐλληνικῆς κοινότητος κατὰστάσις δύναται νὰ εἴπω ὅτι
εἶνε ἀρκετὰ καλὴ. Ἡ οἰκογένεια εἶνε πάντοτε χρηστὴ καὶ χρηστὴ τις πάν-
τοτε ἀνατροφὴ, ὅσην δηλονότι ἐν τῇ ἀμυθείᾳ τῶν ἀνθρώπων ὑποθέτει τις,
δίδεται εἰς τὰ τέκνα, τὰ ὅποια ἄλλως ὁ γονεὺς φροντίζει νὰ σταίλῃ εἰς τὸ
σχολεῖον· ὅταν δ' ἡ οἰκογένεια εἶνε τοιαύτη, βεβαίως καὶ ἐκ τῆς ὅλης κοι-
νωνίας μένει τις εὐχρηστημένος. Προεδήλωσα ὅμως ἀνωτέρω ὅτι ὡς πρὸς
τὴν καθαρότητα τῶν ἐλληνικῶν τρόπων αὐτῆς ἐπιδρᾷ κάπως ἐπιβλαβῶς ἡ
τουρκικὴ ἀχρειότης καὶ τυραννίς, τοῦθ' ὅπερ σημειῶ ὅχι ὡς σπουδαῖόν τι,
ἀλλὰ μάλλον ὡς σημειώσεως ἄξιον καὶ δεικνύον πόσον δύναται νὰ μᾶς
βλάβῃ ἡ πρὸς τοὺς Τούρκους προσέγγισις ἡμῶν· π. χ. ἡ τουρκικὴ μουσικὴ
μόνη ἤχεῖ εὐκρέστως εἰς τὰ ὦτα τῶν Ἑλλήνων κατοίκων, καὶ τὰ τουρκικὰ
τραγούδια, τὰ ὅποια σημειωτέον ὅτι πάντα εἶνε ἀκόλκαστα, εὐκρεστοῦσι μό-
νον· τοῦτο ὅμως πιστεύω ὅτι παρατηρεῖται παντοῦ ὅπου οἱ Τούρκοι πλεονά-
ζουν. Ἡ κατὰχρησις τοῦ ῥακίου μετεδόθη καὶ εἰς τινὰς τῶν Ἑλλήνων, ὀλι-
γίστους εὐτυχῶς, κτλ. Παρακαλῶ δὲ νὰ μὴ εἴπῃ τις ὅτι πολλὰ λέγω καὶ
περὶ ἀσημάντων τινῶν παραγμάτων. Ἐν κοινότητι τόσοι μικροί, ἐν ᾗ ὅμως
θεὸν νὰ ῥιζωθῇ ἀκραφνὴς Ἑλληνισμός, νομίζω ὅτι πρέπει νὰ προσέχῃ τις
καὶ εἰς τὰ μικρότατα, διότι ἐκ τῆς ἐνισχύσεως καὶ ἀναπτύξεως μικρῶν τινῶν
μόνον στοιχείων ἐλπίζομεν νὰ μορφωθῇ ὑγιὲς τι σῶμα· ἄλλως δὲ τότε εἰς
τίποτε δὲν πρέπει ν' ἀποβλέψωμεν, ἀν' ζητήσωμεν μόνον μεγάλα, διότι ταῦτα
ὅλως ἐλλείπουσι.

Ὁ χαρμητὴρ δὲ καθόλου τῆς κοινωνίας ταύτης, διότι μερικῶν τινῶν ἐμνή-
σθημεν ἀνωτέρω, εὐτυχῶς παρατηρεῖ τις ὅτι εἶνε ἀρκετὰ προοδευτικὸς καὶ
ἐθνικός. Οἱ ἄνθρωποι εἶναι εὐάγαθοι, εὐκόλως ἐνθουσιῶσι διὰ τὸ καλὸν
τοῦ τόπου των, αἰσθάνονται τὴν ἀνάγκην τῶν γραμμάτων, καὶ ὅταν ὀδη-
γήσῃ τις αὐτοὺς, πράττουσιν ὅ, τι δύναται ὑπὲρ τῆς βελτιώσεώς των. Ῥά-
θυμοι δὲν εἶνε, τοῦνκντίον ἐνεργητικοί· τοὺς τῆς κατωτάτης μόνον τάξεως
βλέπει τις ὅχι πολὺ τοιοῦτους. Τινὲς μὲν, οἱ εὐπορώτεροι, ἔτυχον καὶ παι-
δείας τινὸς καὶ διὰ τοῦτο περισσότερα ἐννοοῦσιν καὶ φιλομουσότεροι εἶναι, κα-
ταγίνονται δὲ εἰς τὰ κοινὰ των πράγματα, τῶν ὁποίων τὴν διαχείρισιν κά-
μουν πάντοτε μετὰ τιμιότητος, εἰ καὶ ἄνευ πολλῆς τάξεως· οἱ δὲ πολλοὶ
δεικνύουσιν ἀπλοϊκώτερον ἐνθουσιασμόν διὰ τὴν πρόδον τῆς πατρίδος των
καὶ προσέσχονται εἰς τὰς περὶ τῶν κοινῶν φροντίδας των μὲ ζωνρόν πῶς ἐν·

Διαφέρει. Ὅστε ἐν γένει ἤμπορεῖ νὰ ἐμπιστευθῇ τις ἀσφαλῶς εἰς τὸν χαρακτηζόμενον τοῦτον, ὅτι ἀναπτυσσόμενος καὶ κραταιούμενος θὰ φέρῃ ἀφ' ἑαυτοῦ εἰς πρόοδον τὴν κοινωνίαν. Καὶ ἡ φιλοτιμία αὕτη καὶ ἐνεργητικότης τῶν κατόικων ἐνίσχυσεν ἱκανῶς τὴν ἐλληνικὴν κοινότητα, ὥστε αὕτη καίπερ εὐκρίθευτέρα νὰ ὑπερισχύσῃ μὲν τῆς Τουρκικῆς, μέγα μέρος τῆς ὁποίας ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἐξεκοίτισε (ἵνα μεταχειρισθῶ τὴν μητρικὴν μου λέξιν) καὶ ἀποκατεστῇ αὕτη (ἡ νῦν συνοικία τοῦ βαρὺsche πρώην ἀνῆκεν εἰς τοὺς Τούρκους, νῦν ἔδρα τῆς Ἑλληνικῆς κοινότητος οὕσα), νὰ μεταβάλλῃ δὲ τὴν πρώην καθαρῶς Τουρκικὴν κωμόπολιν εἰς Ἑλληνικὴν, δυναμένην νῦν σημαντικῶς νὰ χρησιμευποιοθῇ ὑπὲρ τοῦ παρ' ἡμῶν ἐνταῦθα Ἑλληνισμοῦ.

Κατόπιν τούτων βεβαίως περιμένει τις παραλλήλως βαδίσασαν καὶ τὴν διὰ τῶν σχολείων ἐκπαιδεύσιν τῆς κοινωνίας· καὶ τοῦτο εἶνε ἀληθές, εἰς αὐτὸ δὲ νῦν μεταβαίνω.

Τῷ 1832 ἐκτίσθη σχολεῖον ἀλληλοδιδασκτικὸν εὐρύχωρον ἐν τῇ περιόλῳ τῆς ἐκκλησίας, ἣτις ἀδεία τοῦ τότε Ἀγίανη (ἡγεμονίσκου, τυρκνίσκου) τοῦ Δεμίρ Ἰσσάρ ἐκτίσθη τῷ 1813 ἐπὶ παλαιότερου ἐρειπίου καὶ κατὰ τὸ σχέδιον καὶ τὸ μέγεθος σώζεται τοιαύτη ὅπως τότε ἐγένετο. Τὸ παγκάλιον τῆς ἐκκλησίας εἶχεν ἀρκετὴν πρόσοδον (2—3 χιλ. γροσίων, κατὰ τὴν τότε ἀξίαν τῶν χρημάτων, κατ' ἔτος) ἵνα κτισθῇ τὸ σχολεῖον. Ἐγένετο ὁμῶς ἡ δαπάνη μεγαλειτέρα ἢ ὅσον ἐξήρακεν ὁ πόρος ἐκεῖνος, καὶ ἡ πρόσθετος αὕτη ἐγένετο ὑπὸ τῶν ἐπιτρόπων τοῦ Κοινοῦ, οἵτινες μετ' ὀλίγον ἐκ τῆς προσόδου τοῦ παγκαλίου ἐπληρώθησαν. Διδάσκαλος Μελενίκιος ἐδίδασκε πρῶτον ἐν αὐτῷ, ἐπὶ μισθῷ ἑτησίῳ 600—1000 γροσίων· περιελάμβανε δὲ τὸ σχολεῖον 40—50 μαθητάς, τοὺς πλείστους ἡλικιωμένους ἕως 18 ἐτῶν ἡλικίας. Ἐδιδάσκοντο ἐννοεῖται τὰ κοινὰ λεγόμενα γράμματα τοῦ νέρθηκος, ὀκτώηκος καὶ φαλτήριον κτλ. Μετὰ τετραετὴ αὐτοῦ διδασκαλίαν ἐδίδασκεν ἕτερος ἐκ Τερλιζίου ἐπὶ πέντε ἔτη τὰ αὐτὰ γράμματα. Κατόπιν ὁμοίᾳ κατάρτασις ἐξηκολούθησε μέχρι τοῦ 1861, ὅτε νέος Δεμίρ Ἰσσερηνός γνωρίσας τὴν ἀλληλοδιδασκτικὴν μέθοδον ἐν Σέρρικ, εἰσήγαγεν αὐτὴν εἰς τὸ σχολεῖον τοῦ Δεμίρ Ἰσσάρ διδάξας ἐν αὐτῷ ἐπὶ τρία ἔτη. Ἀποθνήσκοντα αὐτὸν διεδέχθη νέος Δεμίρ Ἰσσερηνός ἐπίσης, ὁ εἰσέτι διδάσκαλος ἐν αὐτῷ ὢν, κ. Δανιὴλ Δ. Τάκος. Ἀμφότεροι οἱ τελευταῖοι ἐξῆλθον ἐκ τῆς τοῦ Δεμίρ Ἰσσάρ ἐλληνικῆς σχολῆς. Παραλλήλως δὲ τοῦ ἀλληλοδιδασκτικοῦ ιδρύθη τῷ 1844 καὶ ἐλληνικὸν σχολεῖον. Μελενίκιος ἐπίσης διδάσκαλος πρῶτος ἐδίδασκεν ἐν αὐτῷ ἐπὶ τρία ἔτη, περιλαμβάνοντι τότε περὶ τοὺς 15 μαθητάς. Μετ' αὐτὸν ἕτερος ἐπίσης Μελενίκιος ἦλθε διδάξας τρία ἔτη. Μετ' αὐτὸν εἰς Ἡπειρώτης (Ζαγορίσιος)· εἶτα Μελενίκιος τις, μεθ' ὃν πέντε ἀλληλοδιαδόχως Ζαγορίσιοι Ἡπειρώται, ὢν ὁ τελευταῖος εἶνε ὁ νῦν διδάσκαλος κ. Ἰωάννης Δ. Ζῆκος. Μεταξὺ αὐτῶν ἐμεσολάβησε καὶ εἰς Δεμίρ Ἰσσερηνός μέχρις οὗ συμφωνηθῇ ἄλλος διδάσκαλος, εἶτα δὲ ἐπὶ ὁλόκληρον τὸ ἔτος. Τὸ ἐλληνικὸν σχολεῖον

λείον ἐπὶ τῶν δύο Ὑπειρωτῶν διδασκάλων κ. Ἀναστασίου Γ. Κώτσου, παρ' ᾧ καὶ ὁ ταῦτα γράφων ἐδιδάχθη, καὶ Μιχαὴλ Δ. Γρατσίου, τελειοφοίτων τῆς Ζωσιμαίας σχολῆς ἐπὶ τοῦ ὀνομαστοῦ διευθυντοῦ αὐτῆς Ἀναστασίου Σακελλάριου, ἦτο εἰς τὴν ἀρίστην αὐτοῦ κατὰστασιν, καθ' ἃσον τότε καὶ οἱ ἄνθρωποι ἦσαν εὐπορώτεροι, καὶ ἐπ' αὐτῶν ἐπαιδεύθη ὅλη ἡ σημερινὴ φιλότιμος καὶ φιλόμουσος νεολαία τοῦ Δερὶρ Ἰσάκ. Ἐπ' αὐτῶν οἱ μαθηταὶ ἦσαν ἀπὸ 25—30. Ἀμφότερα δὲ τὰ σχολεῖα σήμερον περιλαμβάνοντα τὸ μὲν δημοτικὸν περὶ τοὺς 70 μαθητάς, τὸ δ' ἐλληνικὸν 19, εὐρίσκονται ἐν καλῇ καταστάσει. Τὸ μὲν δημοτικὸν ἢ στοιχειωτικὸν μετὰ τὴν Α' ἐν Σέρραϊς συγχροτηθεῖσαν τῶν διδασκάλων Σύνοδον (τῷ 1873, Ὀκτωβρίῳ), ἐν ᾧ ἐρρίφθησαν νέαι ὅλως ἰδέαι περὶ τοῦ διοργανισμοῦ τῶν σχολείων καὶ τοῦ συστήματος καὶ τῆς μεθόδου τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως, διωργανώθη κατὰ τὰς βάσεις, αἵτινες ἐτέθησαν τότε περὶ τῆς μεταρρυθμίσεως τῶν σχολείων, μετ' ἐπιμελείας ὑπὸ τοῦ νοήμονος νέου καὶ ζωηροῦ πατριώτου κ. Δανιὴλ Τάκου. Ἐκτοτε δὲ πάντοτε κατὰ τὴν αὐτὴν χροαχθεῖσαν ὁδὸν βαδίζει, καὶ νῦν εἶνε ἐν κατὰστάσει λίαν εὐκρέστῳ. Τὸ δὲ Ἑλληνικὸν καὶ αὐτὸ ὁμοίως αὐτοτελέστερον καὶ κατὰ τὰς αὐτὰς παιδαγωγικοῦ συστήματος βάσεις διωργανώθη ὑπὸ τοῦ κ. Ζήκου, νέου εὐφυοῦς, χρηστότατου καὶ φιλοπόνου· εἶνε δ' ἐπίσης ἐν καλῇ καταστάσει. Οἱ μαθηταὶ ἀμφοτέρων τῶν σχολείων δεικνύουσι ζωηρότητα καὶ θερμὸν ζῆλον διὰ τὴν ἀνάπτυξίν των. Τὰ πατριωτικὰ ἔθρακτα, ἅτινα ἐκ τοῦ ἐν Σέρραϊς διδασκαλείου εἰσῆχθησαν, ἐνθουσιάζουσιν αὐτοὺς καὶ ἐνισχύουσι τὸ ἐθνικὸν των φρόνημα· εἰς τοῦτο δὲ κυριωτάτῃ δίδεται προσοχή. Καὶ ἡ τοιαύτη τῶν παιδῶν ἐκπαίδευσις μεταδίδει ζωηρότητα τινὰ καὶ εἰς τὴν λοιπὴν κοινωνίαν, ἥτις θερμαίνεται ὑπὸ τοῦ καινοφανοῦς τῶν μαθητῶν ζήλου καὶ μετ' ἀγάπης τινὸς ἰδιαζούσης προσβλέπει εἰς τὴν νεαρὰν γενεάν της. Μετὰ ζωηροτέρας τινὸς ἀγάπης καὶ ἐκτιμήσεως ὁμιλοῦσι καὶ περὶ τῶν διδασκάλων οἱ ἄνθρωποι καὶ παύουσι πλέον ἔχοντες τὴν παλαιὰν ἰδέαν ὅτι οἱ διδάσκαλοι πρέπει νὰ μὴ λαμβάνωσιν οὐδὲν μέρος ἐν τῷ πολιτικῷ κύκλῳ τῆς κοινωνίας. Τούγκυτίον ἤρξαντ' ὁπωσδήποτε αἰσθηνόμενοι ὅτι ὁ διδάσκαλος ἔστω ἔστω ἐν τοιαύταις κοινότησι, παρ' αἷς λείπουσιν ὅλως διόλου οἱ λόγιοι κάπως καὶ ἀνωτέρῳ τινὶ παιδείᾳ καὶ πλειοτέρας γνώσεσι πεπαικισμένοι, πρέπει νὰ ἔχῃ λίαν ἐνεργὸν μέρος ἐν τῇ καθόλου κινήσει τῆς κοινωνίας, ἐχούσης ἐννοεῖται ἄμεσον ἀνάγκην ὁδηγῶν τινων καὶ συμβούλων της. Ἐν τῇ νῦν μάλιστα διευθύνσει τοῦ κοινωνικοῦ βίου, τείνοντος εἰς νεωτερισμοὺς τινὰς προοδευτικοὺς, ὁ διδάσκαλος βέβαια δὲν δύναται ἢ αὐτὸς νὰ εἶνε τὸ κέντρον πάντης σχεδὸν ἐνεργείας, ὅστις λίαν ἐπωφελῶς δύναται νὰ συγκεντρώσῃ διὰ τῶν ὁμιλιῶν καὶ προτροπῶν του τὰ προοδευτικὰ στοιχεῖα τοῦ τόπου ὑπὲρ κοινῆς τινος ἐργασίας. Ἐνταῦθα ὁ ἄμβων τῆς ἐκκλησίας καὶ τὸ βῆμα τοῦ σχολείου ἐπίσης εἶνε δύο κατ'ἀλλήλα μέσα εἰς φωτισμὸν τοῦ λαοῦ καὶ φρονημάτισιν αὐτοῦ.

Εἰς ταῦτα δὲ τὰ σχολεῖα φοιτῶσι μετὰ τῶν ἀρρένων καὶ τὰ κοράσια, ἐφέτος 30, διότι ἰδιαιτέρον παρθενωγεῖτον δὲν ὑπάρχει, οὐδ' ἰδέα δέ τις ἰδρύσεως τοιούτου ἐρρίφθη ποτὲ ἕως τῶρα. Βεβαίως ὁμῶς πρόνοιά τις περὶ τούτου νὰ γείνη πρέπει, καὶ πιστεύω ὅτι μετ' ὀλίγον θὰ γείνη ἡ δέουσα ἐνέργεια.

Διατηροῦνται δὲ ἀμφότερα τὰ σχολεῖα ἐκ τοῦ κοινοτικοῦ ταμείου, τοῦ κοινού. Ναὶ μὲν ἡ Κοινότης δὲν ἔχει τακτικόν τινα ὀργανισμόν οὔτε ὡς πρὸς τὴν περὶ τῶν κοινῶν πραγμάτων πρόνοιάν της, οὔτε ὡς πρὸς τὴν περιουσίαν αὐτῆς· καὶ συνελεύσεις ὁμῶς κοινὰ γίνονται δι' ἐκεῖνα καὶ ἀρχαί τινες κατ' ἔτος ἐκλέγονται διὰ τὴν τῶν κοινῶν ἐπιμέλειαν καὶ κοινόν τι ταμεῖον ὑπάρχει. Ἐπειδὴ μία μόνη ἐκκλησία εἶνε, ἐντὸς τῆς ἐλληνικῆς συνοικίας κειμένη, τὰ μὲν ἔξοδα αὐτῆς εἶνε ὀλίγα, ἱκανὰ δὲ τὰ εἰσοδήματά της. Κατ' ἔτος πλεονάζουσι νῦν ἐκ τοῦ παγκαλίου ἔξω τῶν ἔξοδων τῆς ὑπηρεσίας καὶ τοῦ κόσμου τοῦ ναοῦ τρεῖς χιλιάδες γροσίων. Ἀλλοτε ὁμῶς ἐπλεονάζον πλείονα καὶ ἐξ ἐκεῖνων ἀφοῦ ἐπληρύνετο ὁ εὐτελὲς μισθὸς τῶν πρώτων διδασκάλων, τὰ λοιπὰ, προστιθεμένων καὶ τῶν ἐξ ἐργαστηρίων τινῶν, κτημάτων τῆς ἐκκλησίας, ἐνοικίων, κατετίθεντο χωριστὰ καὶ ἐτοκίζοντο. Οὕτω λοιπὸν κατεσκευάσθη ἡ πρώτη κοινὴ περιουσία διὰ τὴν διατήρησιν τῶν σχολείων, αὐξήσασα βαθμηδὸν διὰ τῶν τόκων τοσοῦτον, ὥστε νὰ διατηρῶνται οἱ τοῦ ἐλληνικοῦ καὶ δημοτικοῦ σχολείου διδάσκαλοι. Νῦν ἐκ τῶν τόκων αὐτῆς πληρύνονται οἱ δύο οὗτοι, ἐκ δὲ τοῦ περισσεύματος τοῦ παγκαλίου ὁ βοηθὸς τοῦ δημοδιδασκάλου, ὅστις καὶ ψάλτης σύναμα εἶνε. Ακμάνουσι δὲ μισθὸν ἐτήσιον ἐφέτος ὁ μὲν τοῦ Ἑλληνικοῦ σχολείου διδάσκαλος λίρας 65, ὁ δὲ τοῦ δημοτικοῦ διευθυντῆς 40, καὶ ὁ βοηθὸς αὐτοῦ 30. Ὑπάρχει δ' ἡ περιουσία αὕτη δεδανεισμένη εἰς πολλοὺς τῶν πολιτῶν καὶ συμποσοῦται κατὰ τὰ βιβλία τοῦ ταμείου εἰς 360 χιλιάδας γροσίων! Ἐκ τούτων ἔπρεπε νὰ συναθροίζωνται τόκοι τοῦλάχιστον 40 χιλ. γροσίων, κατὰ τὸν ἐνταῦθα συνήθη τόκον· δυστυχῶς ὁμῶς τοῦτο δὲν γίνεται, διότι πλεῖστα ἐκ τῶν κεφαλαιῶν εἶνε χαμένα, ὅσων οἱ ὀφειλέται ἐπτώχευσαν ἢ ἀπέθαναν. Συνάγονται ὁμῶς τόκοι περὶ τὰς 15 χιλιάδας. Τοιουτοτρόπως δύναται νὰ εἴπῃ τις ὅτι τοκοφόρα κεφάλαια εἶναι μόνον περὶ τὰς 120 χιλιάδας. Τὰ δὲ λοιπὰ τί γίνονται; Τὰ λοιπὰ ἄλλα μὲν ἐντελῶς εἶνε χαμένα, ἄλλα δὲ ἀνεῖσπρακτα, ἂν μὴ χαμένα, τὸ μὲν διὰ τὴν δυστυχίαν τῶν ἀνθρώπων, τὸ δὲ διότι παραμεληθείσης τῆς εἰσπράξεώς των καὶ δι' ἄλλας ἀταξίας ἐγεννήθησαν εἰς τὰ ὁμολογὰς τόκοι τόσον πολλοὶ (πενταπλάσιοι τῶν κεφαλαιῶν), ὥστε ἡ ἀπότισις αὐτῶν εἶνε ἀδύνατος πλέον. Καὶ ἐκ τῶν λοιπῶν δὲ τοκοφόρων κεφαλαιῶν πολλὰ ὡς κεφάλαια εἶνε δυσείσπρακτα διὰ τὴν δυστυχίαν, ὅχι κακὴν πίστιν τῶν ὀφειλετῶν. Ἀλλὰ μεθ' ὅλην τούτην τὴν ἀταξίαν τῆς διευθετήσεως τῆς δημοσίου περιουσίας πάλιν οἱ πόροι τῆς κοινότητος δὲν εἶνε ὀλίγοι· δύναται δὲ ἐκκαθάρσις τις ἀκριβοῆς τῶν λογαριασμῶν καὶ κατὰτεξίς

τῶν χρημάτων ἀσφαλῆς καὶ παραδῶσθαι πάλιν εἰς τὴν κοινότητά ἀρκετὰ σημαντικὴν περιουσίαν, δυναμένην πολλαχῶς καὶ χρησιμεύειν. Περὶ αὐτοῦ δὲ τούτου πολλάκις ἐσκέφθην καὶ παρουσιασθῆναι σχέδιόν τι ὀργανιστικὸν τοῦ ταμείου, πάντως ὅμως μετ' οὐ πολὺ πιστεύω θὰ γείνη τοῦτο. Καὶ τότε θὰ ὑπάρξῃ μέσον ἰσχυρὸν καὶ προαδούσῃ ἐν πολλοῖς ἡ Κοινότης. — Τὸ ὑπάρχον δὲ, ὡς ἔχει νῦν, ταμεῖον τοῦ Κοινοῦ διαχειρίζεται ὁ κατ' ἔτος ἐκλεγόμενος ἐν γενικῇ συνελεύσει Ἐφορος τοῦ κοινοῦ, ὅστις μετὰ τὴν λήξιν τῆς διαχειρίσεώς τοῦ παραδίδει ἐν γενικῇ πάλιν συνελεύσει λογαριασμόν. Κατ' ἔτος ὡσαύτως ἐκλέγεται ὁμῶς καὶ ἐπιτροπὸς τῆς ἐκκλησίας, διαχειριστὴς τοῦ παγκλήρου καὶ κοσμητὼρ τῆς ἐκκλησίας. Συγκροτοῦνται δὲ αἱ συνελεύσεις ἐν τῷ οἰκῷ τοῦ ἀρχιερατικοῦ ἐπιτρόπου (τὸ Δεμίρ Ἰσάκ εἶνε μία τῶν τριῶν ἐπαρχιῶν τοῦ Μητροπολίτου Μελενίκου), ὅστις καὶ προεδρεύει αὐτῶν καὶ συγκαλεῖ αὐτάς. Κανονισμός τις ὅμως ὀργανιστικὸς αὐτῶν καὶ τὰ τοιαῦτα λείπουν παντελῶς. Ἀλλῃ τις ἀρχὴ δὲν ὑπάρχει οὐδὲ εἶνε περιζήτητοι αὗται· γίνονται δὲ τοιαῦτα συνήθως ὅταν ὑπάρχῃ διχόνοιά τις ἐν τῇ κοινότητι, ὅποῦναι, ὡς γνωστὸν, δὲν εἶνε σπάνια ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς κοινότησι.

Πρὸς τῷ Κοινοτικῷ δὲ τούτῳ ὀργανισμῷ, ὅστις εἰ καὶ ἄνευ συντάγματός τινος ὑπηρετεῖ ὅμως τὴν πρόοδον τῆς κοινωνίας, ὑπάρχει καὶ ἕτερός τις ὀργανισμός ὁ τῆς Φιλοπροοδοτικῆς Ἀδελφότητος, πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν γενόμενος. Τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1874 συνέστη ἡ Φιλοπρόοδος Ἀδελφότης μετὰ τὸν διπλοῦν σκοπὸν, τοῦ καὶ ἐπιταθῆναι δι' αὐτῆς καὶ προστατευθῆναι καὶ ἄλλως ἢ ἐκπαίδευσιν τοῦ λαοῦ ἐν Δεμίρ Ἰσάκ, εἰ δυνατόν δὲ καὶ ἐν τοῖς πέριξ χωρίοις, δεύτερον δὲ ἵνα ληθῇ πρόνοιά τις περὶ τῶν ἐν ταῖς φυλακαῖς πτωχῶν κρατουμένων. Μετ' ἀγαλλιέσεως πάντοτε καὶ εὐχρέστων ἐντυπώσεων ἐνθυμοῦμαι πῶς οἱ ἄνθρωποι τότε διὰ δραστηρίας τινὸς ἐνεργείας καὶ ἐνθουσιώδους προτροπῆς ἐδέχοντο τὴν καινοφανῆ ιδέαν, πῶς προθύμως ἐπείθοντο καὶ προσφέρωσι τὸν ὀβολὸν των εἰς τὴν κοινὴν εἰσφοράν. Ὀλιγώτερον ὅμως προσέχω εἰς τοῦτο, ἀλλὰ μᾶλλον εἰς τὴν ζωηρότητα καὶ εὐχρέσκειαν τῶν ἀνθρώπων ὅτε ἤκουον ἀναπτυσσομένην κατὰ τὸν πρακτικώτερον καὶ καταλληλότερον τρόπον τὴν ἐπαγωγὴν ιδέαν ὅτι πάντες εἴμεθα ἀδελφοὶ καὶ ἰσότημα τέκνα τῆς πατρίδος, ὅτι πᾶς τις πρέπει καὶ γνωρίσῃ ὅτι διὰ τὴν πατρίδα ἢ ἐνὸς ἐκάστου καὶ τοῦ μικροτάτου εἰσφορά εἶνε σημαντικὴ, ὅτι πᾶς τις πρέπει καὶ ἔχῃ ὑπ' ὄψιν ὅτι ὁ μὲν διὰ τοῦ νοῦς, ὁ δὲ διὰ τῆς πείρας, ὁ δὲ διὰ τοῦ λόγου, ὁ δὲ μόνον διὰ τοῦ εἰλικρινοῦς αἰσθήματος καὶ τῆς καθαρῆς καρδίας ἐπίσης δύναται καὶ καταστῆ ὠφέλιμος εἰς τὴν πατρίδα του, ὅτι ἕκαστος ἔχει καθήκοντα πρὸς αὐτήν καὶ δικαίωμα τι ἐν τῇ ἐξασκήσει ἐκείνων. Πνεῦμά τι ζωογόνον ἐφαίνετο ὅτι ἐγεννήτο εἰς τὸν λαόν ἐκ τῶν λόγων τούτων καὶ ζωηρὰ τις τάσις εἰς κοινὴν τινα σύμπραξιν. Κυριώτατος δὲ διὰ τοῦτο σκοπὸς τῆς συστάσεως τῆς Ἀδελφότητος ἐθεωρήθη, καὶ ἀρκετὸς τὴν κατ' ἀρχάς, ἡ ὅσον τὸ δυνατόν ἐμπρακτος διδασκαλίαν τοῦ λαοῦ ὅτι παντὸς

ἄλλου θερμότερον πρέπει ν' ἀγαπᾷ τὴν ἐλευθέραν ἀνάπτυξίν του καὶ ἐνέργειαν, ὅτι εἰς ἑκάστος πρέπει νὰ σέβηται τὴν θέσιν τοῦ ἄλλου καὶ νὰ μὴ κατὰχρᾷ τὴν ἰδικήν του, ὅτι οὐδέποτε πρέπει νὰ λείπη συνεισφέρων ἔστω καὶ μικρόν τι καὶ ἐλάχιστον διὰ λόγου ἢ ἔργου εἰς τὴν προόδον τῆς πατρίδος του. Τῶν προσπαθειῶν δὲ τούτων ταχέως ἐφάνησαν καὶ τὰ ποτελέσματα· διότι ἐνῶ πολὺ μείζων ἐδόθη προσοχὴ εἰς τὴν ὑπὲρ τῶν κοινῶν μέριμναν καὶ διὰ τοῦ τακτικοῦ τῆς Ἀδελφότητος ὁργανισμοῦ αἰσθητὴ ἐγένετο ἡ ἀνάγκη τοιούτου καὶ δι' ἐκεῖνα, συνάρμα καὶ χρηματικά τινὰ κεφάλαια ἤρχισαν νὰ συνάγωνται ἐκ τῶν συνδρομῶν καὶ δωρεῶν ἵνα χρησιμεύσωσι ταῦτα ὑπὲρ τοῦ σκοποῦ τῆς Ἀδελφότητος. Οὕτω δ' ἐξῆλθεν ἡ ἐργασία ὀλόκληρον τὸ πρῶτον ἔτος, πολὺ δὲ σκοπιμώτερον καὶ ὀριστικώτερον θὰ βεβαιώσῃ καὶ ἐν τῷ μέλλοντι, διότι κατὰ τὸ τρέχον ἔτος ἕνεκα ἀνωμαλίης τινὸς ἐν τῇ διοικήσει πολὺ ὀλιγώτερον τοῦ πρέποντος ἐγένετο. Εἰς τὸ μέλλον ἐγένετο σκέψις ὅτι κατὰλληλότερα θὰ ὠφελήσῃ τὴν κοινότητα ἡ Ἀδελφότης, ἂν αὐτὴ ἰδρύσῃ νηπιαγωγεῖον ἐν αὐτῇ, καὶ, ἂν τοῦτο ὡς ἐλπίζω γείνη, βεβαίως ἐπιτυγχάνεται εἰς κάλλιστος καὶ θετικώτατος σκοπός.

Ἡ ἀνωτέρω λεπτομερὴς καὶ πῶς ἐκθεσις τῆς κατὰστάσεως τῆς κομποπόλεως Δεμίρ Ἰσσάρ δίδει πιστεύω τὰς κυριωτέρας ἀφορμὰς εἰς τὴν ἔσον ἔνστασι ἀκριβεστέραν γνῶσιν αὐτῆς, ἥτις πάντως εἶνε ἀρκούντως ἐνδιαφέρουσα, ἂν, ὡς προεῖπον, ἐν τῇ ὀλιγότητί μας δὲν κρίνομεν περιττὸν ὅπου εὐρωμέν τι ἀγαθὸν στοιχεῖον ἐθνικῆς σημασίας νὰ περιποιηθῶμεν καὶ ἐνισχύσωμεν αὐτό. Ἐνῶ δὲ ἡ Ἑλληνικὴ αὕτη κοινότης δείκνυται ἡμῖν μετὰ τινος ζωῆς καὶ ἐνεργείας αὐτοπύργου καὶ εἰς προοδευτικὴν τινὰ ὁδὸν μάλλον τείνουσα διὰ τῆς καλλιέργειας τοῦ πνεύματος καὶ τῆς κατ' ὀλίγον ἐθνικῆς διαπλάσεώς της, ἀφ' ἑτέρου καὶ κατ' ἄλλην τινὰ ἐκδοχὴν τῆς κοινωνικῆς ἡμῶν προόδου φαίνεται ἀξίαν τινὰ ἔχουσα διὰ τε τὴν ἑαυτῆς φύσιν, περὶ ἧς ὁμῶς δὲν ἐννοῶ ὅτι ἐξαιρετικόν τι πρέπει νὰ περιμένωμεν, ἀλλὰ μόνον χρήσιμόν τι, καὶ τὴν τῆς χώρας ἣν κατοικεῖ. Προσημείωσα ὅτι ἀνάγκη μεγίστη ἵνα μετὰ τῆς προόδου τοῦ πνεύματος, μετὰ τῆς προόδου, νὰ εἴπω οὕτω, τῶν σχολείων τῶν γραμμάτων νὰ συμβαδίσῃ ἡ πρόοδος τοῦ σώματος οὕτως εἰπεῖν, ἡ πρόοδος τοῦ κοῖνου ἐπίσης σχολείου τῆς ἐγγχωρίου τέχνης καὶ βιομηχανίας, ἄνευ τῆς ὁποίας κατὰ τὴν μίαν ὄψιν τοῦ πολιτισμοῦ μας θὰ παρουσιάζωμεν σκοτεινὴν μόνον σκιά καὶ θὰ διακτηθῶμεν πάντοτε τὴν ὕλικήν ἡμῶν καχεξίαν ἥτις δὲν δύναται ν' ἀρνηθῇ τις ὅτι οὐσιωδῶς καὶ τὴν πνευματικωτέραν ἡμῶν πρόοδον ἐπηρεάζει. Τὸ Δεμίρ Ἰσσάρ κατέχει φυσικὰ τινὰ πλεονεκτήματα, διὰ τῶν ὁποίων εἰς σπουδαῖον βαθμὴν δύναται νὰ προκόψῃ ἡ ὕλική αὐτοῦ εὐημερία, μεθ' ἣν πολλὰ πράγματα πρέπει νὰ ἐλπίζῃ τις κατόπιν, ἅτινα ἔσκοπον εἶνε νὰ σημειῶνται τῶρα. Δὲν εἶνε λοιπὸν τάχα δυνατόν εἰς τοῦτο προσοχὴ τις ἐπιτεταμένη νὰ δοθῇ καὶ ἐνεργεῖα πρακτικὴ νὰ γείνη; Οὕτω π. χ. πόσων διαφορετικῶν θὰ ἔκρινε τὴν ὄψιν τῆς κομποπόλεως, ἂν ἡ κα-

τωτέρω τάξει, ἥτις τὴν πεινᾶ, ἐτρέπετο εἰς ἀνταγωνισμόν τινα, εἰς δὲ ἐξά-
 πκντος θὰ νικήσῃ, πρὸς τὴν βυρσοδεφικὴν τῶν Τούρκων, ἥτις καὶ 50 οἰκο-
 γενεῖας δύναται νὰ θρέψῃ; Ὡς αὐτὸς δὲ εἰς μόνον κλίβανος πρὸς κατασκευὴν
 τοῦ σιδήρου ἐκ τῆς ἀφθόγῃ τοῦ σιδηρούχου τοῦ ποταμίου ἔμμου — ὁποῖους,
 ἀτελεστάτους ὅμως, ἔχουσι νῦν οἱ Βούλγαροι ἔνωθεν τοῦ Δεμίρ Ἰσσάρ — καὶ
 ἐν μόνον χωνευτήριον δι' αὐτὸν κατασκευάζετο, πόσος ἄρα γε πλοῦτος θὰ
 εἰσέρρεεν εἰς τὴν κοινότητά ἐκείνην; Τὸ ποτάμιον ἔχει ὕδωρ ἀφθονον· δὲν
 ἦτο δυνατόν τάχα νὰ κινῶνται δι' αὐτοῦ ἀπλούσταταί τινες μηχαναὶ διὰ
 τὸ κτύπημα μαλλίνων ἐγχωρίων ὑφασμάτων, ὥς νῦν κινῶνται οἱ ἄνευ τῆς
 παραμικρᾶς τέχνης κατασκευασμένοι ἀλευρόμυλοι; Οὐχὶ δὲ ὀλίγον θὰ προ-
 ῆγε τὴν εὐπορίαν τῆς κοινωνίας, ἂν οἱ ὠραῖοι χρωματιστοὶ καὶ πεποικιλμένοι
 μάλλινοι τᾶπητες, οὓς κατασκευάζουσι μὲ τοὺς συνήθεις ἀργαλμοὺς νῦν αἱ
 γυναῖκες, ἐλαφρόμεθα φροντίς νὰ διαδοθῶσι περισσότερον καὶ ἐκτιμηθῶσι,
 διότι καὶ ἄξιοι ἐκτιμήσεως εἶνε. Μήπως δὲν εἶνε εὐκόλον νὰ δοθῇ κίνησις
 τις εἰς τὴν κατασκευὴν κοινῶν τινῶν ὑφασμάτων, τὰ ὅποια οἱ Βούλγαροι
 ἔχουσι τόσην εὐφυΐαν ἵνα τὰ κατασκευάζωσιν; Ἀλλ' ἡ ἐνέργεια αὕτη πῶς δύ-
 νεται νὰ γείνη ἢ μᾶλλον πῶς ν' ἀρχίσῃ; Δὲν ἐννοῶ ὅτι εἰς τὰς ἐρωτήσεις
 ταύτας ἀμέσως εἶνε δυνατόν ν' ἀπαντήσω καὶ τρόπον τινὰ λύσεως νὰ δώσω
 ἐγὼ διὰ πάσας, οὔτε δὲ, καὶ ἂν τοῦτο γίνεται εὐθὺς, ὅτι πολὺ ταχέως θὰ
 ἐπέλθῃ ἡ πραγματοποίησις. Ἐσημείωσα ὅμως τῶν πρώτων διὰ δύο λόγους·
 πρῶτον διότι διὰ τῶν παρατηρήσεων τούτων ἤθελον νὰ συμπληρώσω ἀκριβῆ
 τινα ὅπως δὴ ποτε εἰκόνα τῆς καταστάσεως καὶ τῆς σημασίας, ὅφ' ἑκατέραν
 τῆς προόδου ἔποψιν, τῆς κωμολέως ταύτης, δεύτερον δὲ διότι νομίζω ὅτι
 ἂν τις προσοχὴ δοθῇ εἰς αὐτὴν ἔξωθεν πρὸς ἐνίσχυσιν καὶ ἐνθάρρυνσιν τῆς
 ἔσωθεν ἐνεργητικότητος, καὶ ὑπὸ τὴν δευτέραν ταύτην ἔποψιν θὰ εἶνε δυνα-
 τὸν καὶ νὰ διαπραχθῇ. Ἄν π. χ. ἐξ Ἀθηναίων κατ' ἀλλήλους τις νηπιαγωγὸς
 στάλῃ, ἥς τὸ μεγαλειότερον μέρος τοῦ μισθοῦ ἢ κοινότης θὰ πληρώνῃ, δὲν
 ἀμφισβῆλω ὅτι θὰ δοθῇ ἰδιαίτερα τις ζωνρότης εἰς τὴν γυναικείαν χειροτε-
 χνίαν, ἥτις εἶνε ἀρκετὰ προσοδοφόρος. Εἰς τοῦτο δὲ κατόπιν ὅτι καὶ ἄλλη
 τις προαδευτικὴ ἐνέργεια θὰ ἐπακολουθήτῃ, σχεδὸν διόλου δὲν ἀμφισβῆλω.
 Ἀλλὰ τότε τίθεται ἀρχὴ τις, ἥτις πάντως εἶνε θεμέλιον οἰκοδομῆς τινος. Ἄς
 γείνη λοιπὸν τοῦτο πρῶτον, καὶ τότε θὰ εἴμεθα εἰς θέσιν περὶ τοῦ μέλλον-
 τος μᾶλλον εὐέλπιδες νὰ εἴμεθα,

τάχα ἄξιον ἔσσει ἄμεινον.

Σ.